

Waar is het vertrouwen in tijden van een wereldepidemie?

Een kwalitatief onderzoek naar het vertrouwen in de aanpak van het coronabeleid van de overheid, het RIVM en de GGD onder Nederlanders tijdens de tweede coronagolf

Masterscriptie Sociologie – Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Nina van Looij

548021

Woorden: 9790

Begeleider: Godfried Engbersen

Erasmus Universiteit Rotterdam

19 juni 2021

Abstract

In dit kwalitatieve onderzoek zijn de achterliggende redenen voor vertrouwen en verlies van vertrouwen in het overheidsbeleid tegen COVID-19 onderzocht. Hierbij zijn in totaal 1000 antwoorden van Amsterdamse Kiespanelleden geanalyseerd en gecodeerd. De bevindingen van de studie laten zien dat positieve en negatieve geluiden over het overheidsbeleid gaan over de kwaliteit van bestuur, de kwaliteit van uitvoering en de gevolgen voor de economie en het sociale leven. Verder is onderzocht of deze redenen van vertrouwen verschillen tussen sociale groepen. De verwachting was dat gevoelens van economische onzekerheid en niet gehoord voelen vooral voorkomen bij maatschappelijk kwetsbare groepen, ZZP'ers en jongeren. Positieve geluiden werden voornamelijk bij maatschappelijke sterke groepen verwacht. Uit de analyse is gebleken dat zowel kwetsbare als niet-kwetsbare groepen positief, maar vooral negatief zijn over het overheidsbeleid. Tegen de verwachtingen in zijn jongeren overwegend positief. Wel hebben zij het gevoel niet gehoord te worden over de sociale en mentale gevolgen van het beleid. Tot slot is in deze studie aangetoond dat binnen maatschappelijk sterke groepen grote verschillen bestaan in redenen voor verlies van vertrouwen.

Keywords: COVID-19, overheidsbeleid, (institutioneel) vertrouwen, verlies van vertrouwen

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Probleemstelling en deelvragen	6
1.3 Relevantie	7
1.4 Leeswijzer	7
2. Theoretisch kader	7
2.1 Vertrouwen in de instituties	8
2.2 Het verlies van vertrouwen in instituties	9
2.3 Verschillen in vertrouwen	10
2.4 Verwachtingen voor het onderzoek	11
3. Onderzoeksdesign	13
3.1 Data	13
3.2 Analytische methode	14
3.3 Operationalisering	15
3.4 Ethiek en privacy	16
4. Resultaten	16
4.1 Motieven voor vertrouwen	16
4.1.1. Kwaliteit van bestuur	17
4.1.2. Kwaliteit van uitvoering	17
4.1.3. Economische gevolgen	18
4.2 Motieven voor het verlies van vertrouwen	18
4.2.1. Kwaliteit van bestuur	18
4.2.2. Kwaliteit van uitvoering	20
4.2.3. Negatieve economische en sociale gevolgen	22
4.3 Verschillende ervaringen tussen en binnen sociale groepen	23
5. Conclusie	26
6. Discussie	28
7. Referenties	29

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

We bevinden ons in een wereldwijde gezondheidscrisis. Waar op 27 februari 2020 de eerste coronabesmetting in Nederland werd ontdekt (Rijksoverheid, 2021), zijn we tot op heden nog niet van het virus af. Met een intelligente tot aan een harde lockdown probeert de overheid een stijging van het aantal positieve coronabesmettingen te voorkomen. De ingevoerde maatregelen hebben ertoe geleid dat winkels, theaters, restaurants en nog vele andere locaties gesloten zijn. ‘Blijf thuis, houdt anderhalve meter afstand en was zoveel mogelijk je handen’ is de kenspreuk geworden van het jaar 2020.

De maatregelen tegen verspreiding van het virus hebben het maatschappelijke leven drastisch veranderd. De aanpak van de intelligente lockdown heeft in het begin van de crisis geleid tot een stijging van het vertrouwen in de traditionele politieke instanties, ook wel institutioneel vertrouwen genoemd (Dekker, den Ridder, van Houwelingen & Miltenburg, 2020; Reeskens & Muis, 2020). Dit institutioneel vertrouwen is belangrijk, omdat het leidt tot een grote steun voor beleidsmaatregelen (Van der Meer, Steenvoorden & Ouattara, 2020). Immers, door het steunen van beleidsmaatregelen is er meer kans dat burgers zich aan de eisen en voorschriften houden en instemmen met de ingrijpende en vrijheidsbeperkende maatregelen tegen COVID-19.

Dat vertrouwen in de overheid en haar instanties toeneemt tijdens een crisis, is geen nieuwe ontwikkeling. John Mueller beschrijft in 1970 het effect van rally-round-the-flag waarin de populariteit van de nationale leiders toeneemt en zij meer steun van de bevolking kunnen verwachten tijdens dramatische internationale evenementen zoals een ramp of crisis (Van der Meer et al., 2020; Oneal & Bryan, 1995). De oorzaak van dit effect zou volgens Mueller (1970) liggen in het gevoel van patriottisme en de aversie voor verdeeldheid in de samenleving. Daarnaast zou de media bijdragen aan het gevoel van saamhorigheid door nauwelijks kritiek te geven op de politiek (Dekker et al., 2020). Uit het onderzoek van Mueller blijkt daarentegen wel dat dit ‘rally round the flag’-effect van tijdelijke aard is en het vertrouwen na verloop van tijd weer op het niveau ligt van voor de ramp of crisis.

In het grootschalige onderzoek naar de maatschappelijke impact van COVID-19 op Nederlanders van Engbersen et al. (2020) zijn op verschillende momenten in het jaar gegevens verzameld over het vertrouwen van mensen in de overheid, het RIVM, de GGD en andere instanties. In de eerste studie ‘De bedreigde stad’ komt naar voren dat begin april

2020, net na de intelligente lockdown, het vertrouwen in de nationale en lokale overheid zeer groot is (Engbersen et al, 2020a). Bovendien is er in deze lockdown een groot vertrouwen in gezondheidsinstanties als het RIVM en de GGD, die verantwoordelijk zijn voor de wetenschappelijke basis van het overheidsbeleid en voor het testbeleid (Engbersen et al., 2020b). Dat het vertrouwen is gestegen ligt in lijn met de verwachting van het rally round the flag-effect. Toch lijkt dit grote vertrouwen geleidelijk af te nemen, wat bovendien in lijn zou liggen met de theorie van Mueller (1970).

In de tweede studie ‘De heropening van de samenleving’ is opnieuw het vertrouwen gemeten in de overheid en gezondheidsinstanties. Hieruit blijkt dat het vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD iets is afgenomen ten opzichte van de eerste meting (Engbersen, 2020b). In deze studie is ook een verdere analyse gedaan naar de achtergrondkenmerken van de respondenten. Landelijk gezien hebben vrouwen meer vertrouwen dan mannen en ook respondenten met een hoge opleiding, hoog inkomen en in goede gezondheid blijken over het algemeen meer vertrouwen te hebben in de instituties.

In de derde studie ‘De verdeelde samenleving’ is de dalende trend van het institutioneel vertrouwen nog duidelijker waarneembaar. Waar begin april 2020 nog 69% van de respondenten vertrouwen had in de overheid is dit in november 2020 gedaald naar 55% (Engbersen et al., 2020c). Deze daling van het vertrouwen valt volgens Engbersen et al. (2020c) te wijten aan een groeiende kritische blik op de beleidsmaatregelen en de bekwaamheid van de overheid om de maatregelen uit te voeren.

Metingen van het RIVM laten een overeenkomstig beeld zien, waarin een duidelijke verandering heeft plaatsgevonden in het beeld van de Nederlandse aanpak. Men is kritischer geworden op de besluitvorming en toelichting van de maatregelen. Ook spreken mensen zich negatiever uit over de mate waarin maatschappelijke belangen worden afgewogen (RIVM, 2021). Naast het vertrouwen in de overheid is ook het vertrouwen in het RIVM en de GGD gedaald. Waar deze instituties in de eerste meting nog veel vertrouwen genoten, is dit vertrouwen in het RIVM en de GGD afgenomen met respectievelijk 15% en 13%.

Uit diverse onderzoeken is wel gebleken dat er verschillen tussen groepen mensen bestaan in de aard van vertrouwen in instituties (Schmeets, 2017; Arends & Schmeets, 2015). In de derde studie van Engbersen et al. (2020c) is opnieuw te zien dat groepen met een sterkere maatschappelijke positie relatief tevredener zijn over het overheidsbeleid dan groepen met een kwetsbare maatschappelijke positie. Toch lijkt er vanuit sterke maatschappelijke groepen ook een steeds kritischer geluid te zijn ontstaan. Door verschillende artsen en deskundigen wordt commentaar geleverd op de inhoud van beleidsmaatregelen, de

inperkingen op de bewegingsvrijheid en heerst het idee dat de maatregelen meer kwaad dan goed doen (Stichting Artsen Covid Collectief, 2021).

1.2 Probleemstelling en deelvragen

Over de hele linie lijkt het draagvlak voor de coronamaatregelen steeds meer af te nemen. Echter, uit onderzoek van Kanne & Driessen (2020) blijkt nog steeds een meerderheid van 66% van de Nederlanders achter de maatregelen te staan. Hoewel er dus een ontwikkeling waar te nemen is waarin een steeds kritischere houding is ontstaan jegens de overheid, RIVM en GGD is het vertrouwen nog niet geheel verloren. Waarom zijn sommige mensen nog wel positief over het handelen van de overheid, RIVM en GGD en waarom spreken andere mensen zich hier negatief over uit. Is er sprake van verloren vertrouwen?

Om deze vragen te beantwoorden zal in dit onderzoek getracht worden inzicht te krijgen in de dieperliggende redenen voor het gevoel van vertrouwen en verlies van vertrouwen in de aanpak van het beleid tegen COVID-19. Daarnaast zal onderzocht worden in hoeverre redenen van vertrouwen verschillen tussen mensen of dat er juist overeenkomsten in te vinden zijn. De onderzoeksvraag is daarom: ‘Waarom is tijdens de tweede coronagolf sprake van vertrouwen dan wel verlies van vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD wat betreft de aanpak tegen COVID-19 en in hoeverre zijn er verschillen tussen mensen waar te nemen?’

Omdat COVID-19 niet iedereen in gelijke mate raakt (Engbersen et al., 2020a) is het juist interessant om te onderzoeken of mensen verschillende motieven hebben voor het hebben of verliezen van vertrouwen. Zo kan gedacht worden dat kwetsbare groepen andere motieven hebben dan niet-kwetsbare groepen in de samenleving. Daarnaast zijn er in deze crisis ook nieuwe kwetsbare groepen ontstaan zoals ZZP’ers, flexwerkers en jongeren die allemaal hun eigen beweegredenen kunnen hebben voor het vertrouwen dan wel verliezen van vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD. Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag, zullen de volgende deelvragen bestudeerd worden:

1. Wat zijn de redenen voor het hebben en verliezen van vertrouwen in de instituties?
2. Zijn er in de Nederlandse bevolking verschillen in de redenen van vertrouwen dan wel verlies van vertrouwen in instituties?
3. Hoe verschillen de redenen van vertrouwen dan wel verlies van vertrouwen in het overheidsbeleid tussen sociale groepen in de samenleving?

1.3 Relevantie

In de studie van Engbersen et al. (2020) heeft een kwantitatieve analyse plaatsgevonden die inzicht geeft in het institutioneel vertrouwen tijdens de coronacrisis. Naast deze kwantitatieve data zijn er aan de respondenten ook een aantal open vragen gesteld. De antwoorden op deze vragen bieden de mogelijkheid om een kwalitatieve analyse uit te voeren. Deze kwalitatieve analyse is wetenschappelijk relevant omdat kwalitatieve kennis wordt toegevoegd over de aard van vertrouwen in de aanpak tegen COVID-19 onder verschillende mensen in de bevolking. Zo is vanuit het rally around the flag-effect bekend dat het vertrouwen na een ramp of crisis afneemt maar er is nog weinig kwalitatieve kennis bekend over waarom het vertrouwen verandert.

Daarnaast is het onderzoek ook maatschappelijk relevant doordat het inzicht geeft in de ervaringen van mensen tijdens de coronapandemie. Door grondiger inzicht te krijgen in de opvattingen en houdingen die mensen hebben jegens het overheidsbeleid kunnen we betere verklaringen vinden voor de veranderingen in vertrouwen. Tevens kan een betere inschatting gemaakt worden voor mogelijke toekomstige veranderingen of juist voor de tijdelijkheid van deze veranderingen in vertrouwen. Dit onderzoek geeft daarom een goede kijk op wat er speelt onder Nederlanders en wat hun behoeften zijn. Samen met beleidsmakers en professionals kan vervolgens nagedacht worden over passend beleid dat gericht is op het opbouwen en behouden van vertrouwen.

1.4 Leeswijzer

In het eerstvolgende hoofdstuk zal worden ingegaan op het theoretisch kader, waarin inzicht wordt gegeven in de kennis over vertrouwen in instituties. In het daaropvolgende hoofdstuk zal het onderzoeksonderwerp centraal staan en wordt de methodologische verantwoording voor deze kwalitatieve studie gegeven. In hoofdstuk 4 zullen de resultaten van het onderzoek worden besproken en in hoofdstuk 5 zal antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag. In hoofdstuk 6 zullen de beperkingen van de studie worden besproken.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt op basis van bestaande literatuur over institutioneel vertrouwen dieper ingegaan op de mogelijke redenen voor het hebben van vertrouwen en daarnaast het verliezen van vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD. Er is bewust gekozen om deze instituties te onderzoeken, omdat zij de basis vormen voor het Nederlandse coronabeleid. Daarnaast zal

een verwachting worden gemaakt voor de manieren waarop mensen kunnen verschillen in hun vertrouwen jegens deze instituties.

2.1 Vertrouwen in de instituties

Het vertrouwen van de bevolking is essentieel in een democratische samenleving. Dit vertrouwen zorgt voor legitimiteit en effectiviteit van het democratische bestuur en brengt de bevolking en de instituties die hen vertegenwoordigen samen (Newton, 2001; Mishler & Rose, 2001). Institutioneel vertrouwen wordt door Mishler & Rose (2001) gedefinieerd als het tevreden zijn met de prestaties van een instelling. Dit sluit aan bij het idee dat vertrouwen is gebaseerd op bepaalde verwachtingen (Tilly, 2004). Het hebben of krijgen van institutioneel vertrouwen is dus een gevolg van een gewenste prestatie die van de instelling wordt verwacht. Een instelling wordt dus vertrouwd wanneer zij de gewenste uitkomst leveren (Barbalet, 2019). Deze verklaring voor het bepalen van vertrouwen wordt ook wel de institutionele theorie genoemd (Hudson, 2006).

Zoals eerder besproken kan vertrouwen in instituties flink toenemen na een ramp of crisis vanwege het rally-round-the-flag-effect. Grote internationale crisissen kunnen het vertrouwen versterken of juist teniet doen. Dit is afhankelijk van hoe de instituties hun taken uitvoeren en hoe de burgers dit ervaren. Volgens Bol et al. (2020) kan het stijgende vertrouwen verklaard worden door de retrospectieve evaluatie van prestatiemechanismen. Dit houdt in dat burgers het overheidsingrijpen begrijpen, erkennen en hun dankbaarheid betuigen door de overheid te belonen met meer vertrouwen (Miltenburg & Schaper, 2020).

Naast het voldoen aan verwachtingen en de werkelijke prestaties van de overheid wordt het hebben van vertrouwen ook in verband gebracht met economische welvaart (Tonkiss, 2009; Bovens & Wille, 2008). De aard van vertrouwen in de overheid en zijn instituties zou sterk afhangen van de economische toestand in een land. Aangezien deze gezondheidscrisis ook heeft gezorgd voor grote sociaal economische tegenslagen zal de overheid ervoor moeten zorgen dat de economische schade niet te groot wordt. Uit een recent onderzoek uitgevoerd in Zuid-Korea blijkt een sociaal vangnet na de uitbraak van COVID-19 een positief effect te hebben op het vertrouwen in de overheid (Roh, 2020). Ook in Nederland lijkt er een samenhang te zijn in het vertrouwen en de stand van zaken van de economie (Bovens & Wille, 2008). Wanneer de overheid de economische schade kan beperken zullen zij dus meer vertrouwd worden.

2.2 Het verlies van vertrouwen in instituties

Hoewel Nederland gezien wordt als een high trust society zien we tijdens de coronacrisis een daling in het vertrouwen jegens de overheid, RIVM en GGD. Zoals het bekende spreekwoord luidt: vertrouwen komt te voet en gaat te paard en ook tijdens deze coronacrisis lijkt het erop dat het hoge vertrouwen van tijdelijke aard is. In de studie van Van der Walle, Van Roosbroek & Bouckaert (2008) wordt een verklaring gegeven voor afnemend vertrouwen. Volgens hen blijkt het disfunctioneren van de overheid en de publieke sector een belangrijke verklaring voor het afnemen van vertrouwen. Zo zou de overheid beloftes doen die ze niet waar maken en worden verwachte resultaten niet behaald. Het vertrouwen zal verminderen wanneer de overheid het vermogen mist om te gaan met de dreiging van het virus.

Een andere verklaring ligt juist in de perceptie van de burger, waarbij de overheid en de publieke sector niet zo zeer disfunctioneren, maar de burger de prestaties van deze instellingen anders evalueert (Van der Walle, Van Roosbroek & Bouckaert, 2008). Zo lijken er steeds hogere verwachtingen vanuit de bevolking te zijn ontstaan. Door het hebben van hogere verwachtingen zullen teleurstellingen groter zijn wanneer niet aan de eisen wordt voldaan (Bovens & Wille, 2008). De bevolking is kritischer en veeleisender geworden, wat bijdraagt aan afnemend vertrouwen. Bovendien zullen door grote tegengestelde belangen en verwachtingen in de samenleving altijd groepen zijn die worden teleurgesteld.

Christensen & Lægreid (2005) stellen dat het afnemen van vertrouwen te maken heeft met het onvermogen van de politieke of maatschappelijke instelling om burgers te betrekken in het politieke leven en besluitvorming. De burgers eisen grotere betrokkenheid en voelen zich ontevreden en tevens misleidt door de machthebbende (Van der Brug, 2003). Instellingen worden als onbetrouwbaar beschouwd als ze niet eerlijk en transparant zijn over de manier waarop zij hun beleid uitvoeren en daarnaast niet open staan voor aanbevelingen of een kritische zienswijze (Nannestad, 2008). Een goed voorbeeld betreft de maatregel van de avondklok, waar veel bezwaar tegen is gekomen maar niet heeft geleid tot een ander besluit. Daarnaast werd beloofd om deze maatregel zo snel mogelijk weer in te trekken maar is uiteindelijk ingezet als ruilmiddel voor het versoepelen van andere maatregelen (van den Dool, 2021). Het niet nakomen van beloftes, niet open staan voor kritiek en het langdurig verstrekken van onjuiste informatie leidt tot het verlies van vertrouwen (Levi & Stoker, 2000).

Zoals eerder besproken hangt de aard van vertrouwen ook af van de economische toestand in het land. Hoewel we te maken hebben met een gezondheids crisis, heeft de aanpak van de overheid, RIVM en GGD ook een grote impact gehad op de economie. De genomen

maatregelen hebben ertoe geleid dat de economie is stilgevallen en steeds meer ondernemers verwachten dat zij de crisis niet zullen overleven (CBS, 2021). Maatregelen om de economisch klap te verzachten zullen bijdragen aan een kortstondige gevoel van vertrouwen. Voor de langere termijn zal het ervaren van economische tegenspoed echter leiden tot gevoelens van onzekerheid en het risico op het verliezen van een baan of het inkomen. Deze economische onzekerheid kan er aan bijdragen dat het vertrouwen in de instituties verloren zal gaan.

De bovengenoemde redenen wijzen erop dat het waarborgen van vertrouwen veel eist van de overheid, het RIVM en de GGD. Het vertrouwen is niet alleen een voorwaarde voor de democratie maar is indicatief voor de oordelen die burgers hebben over het functioneren van de instituties (Bovens & Wille, 2008). Het overheidsbeleid tegen corona raakt ieder in de samenleving maar sommigen net wat harder dan de ander. Daarom zal worden onderzocht of verschillende burgers uiteenlopende verklaringen hebben voor het verlies van vertrouwen.

2.3 Verschillen in vertrouwen

Uit wetenschappelijke literatuur komt veelvuldig naar voren dat in de bevolking grote verschillen bestaan in de aard van vertrouwen in instituties (Van den Bos, 2011). Niet geheel onverwachts zijn er in het onderzoek van Engbersen et al. (2020c) significante verschillen gevonden in vertrouwen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Volgens Kloosterman (2010) spelen opleiding en leeftijd een belangrijke rol wat betreft vertrouwen in instituties. Mensen met een hoger en middelbare opleiding hebben over het algemeen meer vertrouwen in instituties dan lager opgeleiden, omdat zij meer kennis hebben over deze instituties. De uitkomsten in de studie van Engbersen et al. (2020c) laten een overeenkomstig beeld zien. Hoog en middelbaar opgeleiden hebben meer vertrouwen in instituties dan mensen met een lagere opleiding.

Wat de rol van leeftijd betreft is er in de wetenschappelijke literatuur geen consensus te vinden over de aard van vertrouwen. Volgens Kloosterman (2010) hebben vooral jongeren meer vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties dan ouderen. Maar volgens van der Brug & van Praag (2007) hebben juist jonge hoogopgeleide burgers grotere verwachtingen, waardoor ze sneller teleurgesteld worden en hun vertrouwen verliezen. Ook de studie van Engbersen et al. (2020c) laat zien dat vooral jongeren ontevreden zijn over het coronabeleid en daardoor minder vertrouwen hebben. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat zij de groep zijn die de minste gezondheidsrisico's lopen, maar wel zwaarder worden getroffen door de maatregelen en restricties.

Naast de rol van opleiding en leeftijd laten de uitkomsten van de studie van Engbersen et al. (2020c) bovendien zien dat het vooral de maatschappelijk kwetsbare groepen met een laag inkomen, onzeker werk en beperkt sociaal kapitaal zijn die zich negatief uiten over het overheidsbeleid tegen COVID-19. Een reden hiervoor is dat deze groepen moeilijker in hun levensonderhoud kunnen voorzien en het gevoel hebben dat de overheid hun niet goed genoeg beschermt tegen onzekerheden (Newton, Stolle & Zmerli, 2018). Anderzijds zijn het juist maatschappelijk sterke groepen met een hoog inkomen, zeker werk en groot sociaal kapitaal die zich positiever uitlaten over de overheid. Door hun kennis over de instituties zijn zij beter in staat om aanspraak te doen op voorzieningen van de overheid en zijn instituties. Het is de klassieke scheiding van wat Putnam (2013) de ‘haves’ en de ‘have-nots’ noemt, waarbij de ‘have-nots’ minder vertrouwen hebben omdat zij het gevoel hebben dat ze er niet toe doen terwijl de ‘haves’ met respect en eerlijkheid worden behandeld.

2.4 Verwachtingen voor het onderzoek

Het onderzoek wordt gestart met een aantal verwachtingen die zijn gebaseerd op de besproken literatuur. Op basis van de literatuur van Mishler & Rose (2001) weten we dat mensen de overheidsinstanties vertrouwen wanneer deze een gewenste prestatie leveren die men van hen verwacht. Door de ingrijpende maatregelen die de overheid, op advies van het RIVM, heeft ingevoerd en het inzetten van bron- en contactonderzoek door de GGD wordt geprobeerd verdere verspreiding van het virus te voorkomen. Hierdoor wordt de druk op de zorg verminderd en kunnen mogelijk mensenlevens gered worden. Ook blijkt uit de literatuur dat het bieden van een sociaal vangnet voor meer vertrouwen zorgt. De overheid ondersteunt grote en kleine ondernemers door middel van een steun- en herstelpakket met financiële regelingen. Hiermee proberen zij werknemers en werkgevers te helpen om door deze lastige tijd heen te komen. De verwachting is daarom dat mensen hun vertrouwen uiten omdat zij het overheidsingrijpen erkennen, begrijpen dat maatregelen nodig zijn en zich financieel gesteund voelen in moeilijke tijden.

Men zal het vertrouwen verliezen wanneer zij vinden dat de overheidsinstanties de situatie niet onder controle hebben. Zo hebben ziekenhuizen te weinig capaciteit, is het testbeleid te laat opgezet en lukt het niet om de toename van besmettingen tegen te gaan. In een land waarin het zorgstelsel als een van de betere van Europa wordt gezien, wordt door burgers verwacht dat de overheid, RIVM en GGD adequaat om kunnen gaan met zo’n gezondheidscrisis. Door hoge verwachtingen wordt kritisch gekeken naar het handelen in tijden van de coronacrisis. Mensen zullen naar verwachting hun vertrouwen verliezen omdat

zij twijfelen aan de bekwaamheid van de instanties. Een andere reden voor het verliezen van vertrouwen zou te maken kunnen hebben met de beloftes die niet worden nagekomen. Een voorbeeld is de avondklok die steeds werd verlengd terwijl deze maatregel als eerste zou worden opgeheven. Door deze valse belofte voelen mensen zich misleid en zullen zij de overheidsinstanties minder vertrouwen omdat zij het gevoel hebben dat de overheid niet eerlijk is over de manier waarop beleid wordt uitgevoerd. Bovendien wordt verwacht dat het verlies van vertrouwen te maken heeft met de grote negatieve economische gevolgen van het beleid. De overheid zal niet in staat zijn om alle economische klappen op te kunnen vangen. Dit leidt tot economische onzekerheid bij mensen en uit zich in het verlies van vertrouwen.

Naast verwachtingen voor redenen van vertrouwen en verlies van vertrouwen wordt ook verwacht dat er sprake is van verschillen tussen sociale groepen. In het onderzoek van Engbersen et al. (2020) zagen we dat hoogopgeleiden en mensen met een hoog inkomen zich positiever uitspreken en meer vertrouwen hebben in het overheidsbeleid. Deze maatschappelijk sterke groep zal vanwege zijn stabiele economische status weinig economische onzekerheid ervaren. Omdat zij zich niet onzeker voelen en zich staande weten te houden zullen ze tevreden zijn met de maatregelen om de volksgezondheid te beschermen. Daarnaast zal deze groep vertrouwen hebben in de overheid, het RIVM en de GGD omdat deze instituties in hun visie het juiste beleid voeren en naar hun verwachting presteert.

Van maatschappelijk kwetsbare groepen met een lage opleiding en laag inkomen weten we op basis van het onderzoek van Engbersen et al. (2020) dat zij zich negatiever uit laten over de overheid, het RIVM en de GGD. De negatieve kanten van het beleid kunnen mogelijk gaan over gevoelens van economische onzekerheid en het gevoel niet gehoord te worden. Ondanks dat voor iedereen in de samenleving dezelfde maatregelen gelden, worden deze groepen harder geraakt. Hier lijkt maar weinig aandacht voor te zijn en dit is mogelijk een reden dat mensen zich misleid voelen en vinden dat de overheidsinstanties niet goed functioneren. Tevens wordt verwacht dat ZZP'ers zich kritisch uitlaten omdat zij als nieuwe kwetsbare groep economisch hard geraakt zijn en dus veel onzekerheden ervaren. Tot slot zullen jongeren naar verwachting weinig vertrouwen hebben in het overheidsbeleid omdat ze zich niet gehoord voelen. Deze groep ondervindt weinig gezondheidsrisico's maar heeft wel te maken met de vrijheidsbeperkende maatregelen. Ze zullen daarom het gevoel hebben dat er geen perspectief wordt geboden en ze niet worden betrokken bij het vormen van het beleid.

3. Onderzoeksdesign

In het vorige hoofdstuk zijn op basis van wetenschappelijke literatuur verwachtingen gemaakt over het vertrouwen in de overheidsinstanties die verantwoordelijk zijn voor het beleid tegen COVID-19. In dit hoofdstuk wordt uiteengezet welke methode is gebruikt voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

3.1 Data

In het derde rapport ‘De verdeelde stad’ van Engbersen et al. (2020c) is naast kwantitatieve data ook kwalitatieve data verzameld door een aantal open vragen te stellen. Deze internetenquête is verspreid onder Kieskompas-panelleden in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. Door middel van een gestratificeerde willekeurige steekproef is dit panel samengesteld waarbij elke meting een vaste groep leden werd gevraagd de enquête in te vullen. Dit panel bestaat uit respondenten van verschillende leeftijden, geslacht, inkomens en arbeidsposities. Zij kregen tussen 28 oktober en 13 november 2020, tijdens de tweede golf, de vraag: *‘Wat zijn volgens u positieve of negatieve kanten van het overheidsbeleid van de afgelopen maanden om de verspreiding van het coronavirus in Nederland te beperken?’*. Voor deze vraag kregen de respondenten de mogelijkheid om in maximaal 400 tekens hun antwoord te geven. De antwoorden op deze vraag hebben geleid tot een grote hoeveelheid aan kwalitatieve informatie die inzicht geven in de redenen waarom mensen wel of geen vertrouwen hebben in het beleid. Vanuit een strategic case studie is er voor gekozen om in dit onderzoek te focussen op de antwoorden die zijn gegeven door de Amsterdamse panelleden. Vanuit een studie naar grootstedelijke vraagstukken is Amsterdam geschikt om als grote stad te onderzoeken. Daarnaast is deze stad vooral interessant omdat hier veel zichtbaar kritiek is geleverd op het overheidsbeleid door middel van grote protestacties op onder andere het Museumplein. Deze data van Amsterdam bestaat uit ongeveer 4000 antwoorden van respondenten met verschillende achtergrondkenmerken (tabel 1).

Tabel 1. Kenmerken respondenten

	Aandeel
Geslacht	
Mannen	54,1%
Vrouwen	45,8 %
Leeftijd	

18-24	2,2%
25-33	7,7%
35-44	9,5%
45-54	16,6%
55-64	28,1%
65+	25,8%
Opleidingsniveau	
Lageropgeleid	4,7%
Middelopgeleid	18,1%
Hogeropgeleid	77,1%

3.2 Analytische methode

Omdat in dit onderzoek de achterliggende redenen voor het hebben van vertrouwen en het verlies van vertrouwen centraal stonden is gekozen voor een adaptieve theoretische benadering (Layder, 1998). In deze benadering is gebruik gemaakt van bestaande wetenschappelijke theorieën over vertrouwen waaruit verwachtingen zijn afgeleid. Tegelijkertijd is genoeg ruimte geboden om nieuwe verklaringen te ontdekken die specifiek te maken hebben met het vertrouwen in het overheidsbeleid tegen COVID-19.

De verkregen data is geanalyseerd en gecodeerd in het computerprogramma ATLAS.it. Er is gestart met het lezen van de citaten om vooraf een beeld te krijgen over de woorden die gebruikt werden. Hierna is begonnen met open coderen, waaruit 115 codes zijn ontstaan. Na het lezen van ongeveer 1000 antwoorden is gestopt met het analyseren omdat saturatie was bereikt. Vanuit de adaptieve theorie is vervolgens begonnen met concept-driven coding waarbij gewerkt is met begrippen uit het theoretisch kader. Daarnaast is dit aangevuld met de open codes die vooral van toepassing zijn op deze tijd in coronacrisis waarbij het onderzoek exploratief van aard was (Boeije, 2005). De codes zijn op verschillende manieren ontwikkeld. Ten eerste zijn codes ontwikkeld die letterlijk door de respondent zelf zijn gezegd, ten tweede heb ik als onderzoeker mijn eigen taal gebruikt om codes te ontwikkelen op basis van wat een respondent heeft gezegd en ten derde hebben de theorieën die in de voorgaande hoofdstuk zijn besproken bijgedragen aan het formuleren van codes.

Na deze eerste fase van coderen is overgegaan op axiaal coderen. In dit proces zijn de 115 open codes geïntegreerd in bepaalde categorieën. Er is gekeken hoe deze categorieën met elkaar verschillen of eventueel samenhangen en is meer structuur gebracht in de codes.

Hierbij was een duidelijk onderscheid gemaakt tussen mensen die positief of juist negatief waren over het overheidsbeleid. Vervolgens is er ook aandacht besteed aan het analyseren van verschillen tussen mensen en hun persoonskenmerken. In de laatste fase van het selectief coderen heeft de nadruk gelegen op het maken van verbanden tussen de categorieën uit het axiale coderingsproces (Boeije, 2005). Dit coderingsproces is weergegeven in een codeboom (Appendix A).

Vervolgens is gekeken hoe de categorieën aan achtergrondkenmerken van personen zijn te koppelen. Door de uitspraken, gekoppeld aan codes, te herleiden naar de respondentnummers zijn profielen gemaakt die inzicht geven in welke groep mensen overeenkomstige uitspraken hebben gedaan (Appendix B). Hierdoor was het mogelijk om op zoek te gaan naar patronen en er achter te komen of bepaalde groepen mensen het met elkaar eens zijn of elkaar tegenspreken.

3.3 Operationalisering

In de onderzoeksvraag staat het vertrouwen en verlies van vertrouwen centraal. In de antwoorden van respondenten is niet letterlijk gezocht naar de begrippen ‘vertrouwen’, ‘wantrouwen’ of ‘verlies van vertrouwen’ aangezien deze woorden niet zo expliciet zijn gebruikt. Wel is gezocht naar woorden die gevoelens en aspecten van vertrouwen omschrijven. In het vorige hoofdstuk zagen we dat het tevreden zijn over prestaties van de overheid en gezondheidsinstellingen en voldoen aan verwachtingen bijdragen aan vertrouwen. Het gevoel niet gehoord te worden door de overheid of onzekerheden te ervaren met betrekking tot het overheidsbeleid laat juist het vertrouwen afnemen. In het analyseproces is dus met de theoretische voorkennis als basis gekeken naar wat er gezegd werd, waarover het gezegd werd en in welke context het heeft plaats gevonden.

In dit proces van data-analyse is begonnen met bepaalde verwachtingen op basis van theoretische kaders. Het is daarom belangrijk om een open en reflexieve houding te hebben als onderzoeker. Volledige objectiviteit in sociaal onderzoek is niet mogelijk (Bryman, 2008). Wel is zo goed mogelijk gewaarborgd dat persoonlijke opvattingen van de onderzoeker de resultaten niet zullen beïnvloeden. Door de toevoeging van citaten in het resultatenhoofdstuk is een duidelijk beeld gegeven van wat respondenten daadwerkelijk hebben gezegd.

Aangezien in adaptief theoretisch onderzoek ook interpretatief te werk wordt gegaan is het ook van belang om objectiviteit te waarborgen. Door het coderingsproces te automatiseren in het programma Atlas.ti en het proces uitvoerig te beschrijven is inzicht gegeven in hoe de data is verwerkt. Door het analyseproces te documenteren is het voor derden inzichtelijk op

welke manier de bevindingen en resultaten zijn verkregen, wat bijdraagt aan een hoge externe betrouwbaarheid (van Zwieten & Willems, 2004). Als parallel aan validiteit in kwantitatief onderzoek is het in kwalitatief onderzoek belangrijk dat de resultaten geloofwaardig zijn. Aangezien de respondenten zelf de mogelijkheid hebben gekregen om hun antwoorden op te schrijven is de verzamelde data een exacte afspiegeling van de opvattingen van de respondenten.

3.4 Ethiek en privacy

Een vereiste bij ethisch onderzoek is dat er sprake is van vrijwillige participatie van de respondenten, deze respondenten geen schade zal worden toegegaan en daarnaast dat vertrouwelijk zal worden omgegaan met persoonlijke informatie (Babbie, 2016). De respondenten zijn benaderd voor het onderzoek en kregen de mogelijkheid om op ieder moment hun deelname te beëindigen. Tevens is de privacy van de respondenten gewaarborgd door het anonimiseren van niet-anonieme gegevens zoals namen en emailadressen. De data die in dit onderzoek is gebruikt is hierdoor niet te herleiden naar personen. Tot slot heb ik als onderzoeker een geheimhoudingsverklaring getekend en is de checklist voor ethiek en privacy nagelopen en ondertekend (Appendix C).

4. Resultaten

In het onderzoek staan de redenen voor het hebben en verliezen van vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD centraal. Door het lezen en analyseren van de antwoorden van de respondenten is duidelijker geworden hoe Nederlanders denken over het overheidsbeleid. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de redenen van vertrouwen en verlies van vertrouwen. Tot slot zal antwoord gegeven worden op de vraag of en hoe deze redenen verschillen tussen mensen.

4.1 Motieven voor vertrouwen

Hoewel het overgrote deel van de respondenten kritiek uit op het overheidsbeleid, zijn er ook nog genoeg positieve geluiden over de aanpak van de overheid, RIVM en GGD ten tijde van de tweede golf. In het onderzoek komen drie thema's naar voren die redenen van vertrouwen laten zien, namelijk: de kwaliteit van bestuur, de kwaliteit van uitvoering en de economische gevolgen.

4.1.1. Kwaliteit van bestuur

Wanneer gevraagd wordt naar de positieve kanten van het overheidsbeleid wordt door een deel van de respondenten aangegeven dat zij tevreden zijn met het beleid. Ze ervaren dat er goed leiderschap wordt getoond, dat de overheid eerlijk en zorgvuldig is en vooral dat de situatie serieus genomen wordt. Daarnaast lijkt de overheid uit te stralen dat zij zich niet gek laten maken en: “ondanks moeilijke dilemma's toch moeilijke beslissingen durven te nemen” (hoogopgeleide man, 40 jaar, met een vaste baan). Ook wordt het door respondenten zeer gewaardeerd dat het beleid vertrouwt op de eigen verantwoordelijkheid van de burger. Zo stelt een 52-jarige vrouw (werkend in dienstverband): “Het overheidsbeleid geeft mij een gevoel van vrijheid en eigen verantwoordelijkheid. Ik voel mij als een volwassene bejegend en niet betutteld.” Bovendien worden de wekelijkse persconferenties als prettig ervaren en is er sprake van “heldere communicatie, ondanks dat er veel onduidelijk is” (hoogopgeleide man, 54 jaar, werkend in dienstverband). De maatregelen zijn volgens deze respondenten duidelijk en er wordt helder gecommuniceerd. Het betekent dat men tevreden is met de manier waarop het overheidsbeleid gestuurd wordt. Door als overheid het vertrouwen in de burger te geven en door helder te communiceren krijgt men een goede reden om de overheid ook te vertrouwen (Barbalet, 2019).

4.1.2. Kwaliteit van uitvoering

Naast kwaliteit van bestuur, waarin goed leiderschap wordt beloond met vertrouwen, is men ook tevreden met de manier waarop is ingegrepen. In de uitvoering van het overheidsbeleid wordt veelvuldig nadruk gelegd op solidariteit en dit geeft “het gevoel dat we er samen voor staan” (hoogopgeleide man, 57 jaar, werkend als operationeel directeur). Bovendien wordt het positief bevonden dat “er eerst snel is ingegrepen met de lockdown omdat men het nog niet wist”. Volgens Miltenburg & Schaper (2020) kan de overheid meer vertrouwen verwachten wanneer burgers het ingrijpen begrijpen en hun dankbaarheid betuigen. Respondenten geven inderdaad aan dat ze het goed vinden dat is er gehandeld om zo vooral de risicogroepen te beschermen. Door dit overheidsingrijpen is “het gelukt om ergere verspreidingen van het virus tegen te gaan” (hoogopgeleide vrouw, 50 jaar, werkend in medische sector). Er wordt, ondanks de verreikende maatregelen, begrip getoond voor het overheidsingrijpen omdat het duidelijk is waarvoor het wordt gedaan. Juist die manier van ingrijpen zorgt ervoor dat de respondenten hun vertrouwen uiten naar de overheidsinstanties.

4.1.3. Economische gevolgen

Op basis van de literatuur weten we dat het vertrouwen versterkt wordt wanneer de overheid in staat is om economische schade te beperken (Bovens & Wille, 2008). Ook in deze coronacrisis lijkt dit het geval. Zo stelt een 55-jarige vrouwelijke ambtenaar: “Er zijn geen negatieve kanten. Overheid zoekt met een onbekend virus de balans tussen economie en volksgezondheid, dat is een dagelijkse ingewikkelde zoektocht die ons respect verdient”. Men is vooral positief over de afweging die de overheid continu maakt tussen de zorg en de economie. Door de aanpak wordt de druk in de ziekenhuizen verminderd en tegelijkertijd zorgt de overheid voor goede financiële steun aan de mensen die dit nodig hebben. Deze steun draagt bij aan het gevoel van vertrouwen, omdat de overheid in staat is om de economische klappen op te vangen ten gevolge van de epidemie.

4.2 Motieven voor het verlies van vertrouwen

In het afgelopen jaar is er veel kritiek geuit op het beleid dat gevoerd werd door de overheid, RIVM en GGD. Het is dan ook niet verrassend dat de respondenten vooral in zijn gegaan op de negatieve kanten van het overheidsbeleid. Wat wel opvalt zijn de redenen van kritiek. Deze redenen liggen namelijk in lijn met de motieven die mensen geven om wel vertrouwen te hebben in het beleid. Vandaar dat soortgelijke thema's naar voren zijn gekomen die eerder zijn besproken.

4.2.1. Kwaliteit van bestuur

De respondenten die tevreden zijn over de kwaliteit van bestuur vinden dat er sprake is van een eerlijke en zorgvuldige overheid. Toch lijkt het grootste deel van de respondenten het hier niet mee eens te zijn. Volgens velen is de overheid helemaal niet eerlijk en vooral niet transparant genoeg. Zo stelt een 32-jarige ZZP'er/programmamaker: “Ik vind de beschuldigende toon naar groepen in de samenleving echt slecht. Ook het gespin, gelieg en het gebrek aan transparantie over de afwegingen.” Er heerst een gevoel bij de respondenten dat het gevoerde beleid en de beslissingen die worden gemaakt niet eerlijk en transparant zijn. Dit zorgt ervoor dat men de overheid, RIVM en GGD als onbetrouwbaar gaat beschouwen (Nannestad, 2008).

Daarnaast stellen de respondenten dat de besluiten die genomen worden, niet met elkaar rijmen. De horeca die dicht moest, terwijl ze 'corona-proof' waren ingericht, de gebedshuizen die wel open bleven en waarom gingen vliegvakanties ook gewoon door? Het beleid was volgens vele onlogisch en te onduidelijk: “Veel maatregelen zijn willekeurig of niet goed doordacht en soms zelfs lachwekkend”. Enerzijds te heftig, bv sluiting

verpleeghuizen, horeca. Anderzijds te vrijblijvend bv reizen” (Vrouw, 56 jaar, laagopgeleid en arbeidsongeschikt). Ook de bruiloft van Grapperhaus en de vakantie van de Koning hebben heel wat stof doen opwaaien. De overheid heeft zijn geloofwaardigheid verloren door zelf niet het goede voorbeeld te geven. Volgens de respondenten hebben ze het volledig laten afweten en blijven ze onterecht ongestraft:

“Welk overheidsbeleid? Misschien kunnen ze eens beginnen met uit te leggen wat ze in godsnaam willen, ik snap er niks meer van zo onderhand. Chaos is t. En voornamelijk bloedirritant dat ze zich zelf niet aan de regels houden en ermee weggkomen zoals altijd. Weerzinwekkende lui.” (Vrouw, 37 jaar, hoogopgeleid & werkend als ZZP’er)

Het vertrouwen neemt af doordat respondenten vinden dat de overheid zijn taken als bestuur niet goed uitvoert. Op basis van de literatuur van Van der Walle, Van Roosbroek & Bouckaert (2008) weten we dat het disfunctioneren van een instelling een verklaring is voor afnemend vertrouwen. Zo zouden er beloftes worden gedaan die vervolgens niet worden waargemaakt. Dit lijkt ook het geval bij het overheidsbeleid tegen COVID-19, een 60-jarige respondent zegt hierover: “De overheid is niet betrouwbaar. Ondanks de toezegging dat de maatregelen zouden afnemen als het aantal besmettingen naar beneden ging, toch strengere maatregelen ingevoerd.” De overheid houdt zich dus niet aan haar woord en de respondenten hebben het gevoel dat de overheid zelf ook eigenlijk niet eens weten wat ze doen. Het beleid wordt veelvuldig zwalkend en zwabberend genoemd en zelfs falend: “Helaas heeft de overheid in de zomerperiode geheel gefaald waardoor wij nu in de tweede golf zitten” (Man, 65+, hoogopgeleid en werkend als zelfstandige).

Volgens sommigen houdt de overheid er tevens een dubbele agenda op na:

“Positief: meer mensen worden bewust van het feit dat onze overheid er niet is voor het Nederlandse volk, maar een franchise is van de globalisten kliek. Negatief: Onze economie wordt bewust gesloopt op weg naar The Great Reset. Mensen verliezen hun baan en worden meer en meer afhankelijk van de overheid. Kunnen jullie mooi jullie communistische agenda uitvoeren.” (Man, 45 jaar, hoogopgeleid en in de ziektewet)

De reacties van de respondenten laat zien dat ze weinig vertrouwen hebben in de overheid om naar behoren te besturen. Door zwalkend en falend beleid zijn ze niet in staat om het virus onder controle te houden. Dit wordt ze dan ook afgerekend met weinig steun.

Vanuit de theorie van Christensen & Lægreid (2005) zal het niet voldoende betrekken van burgers in de besluitvorming ook leiden tot een afname van vertrouwen. Hoewel de

respondenten niet zozeer zelf meer betrokken willen worden in het bestuur, verwachten ze wel dat de overheid meer gedragswetenschappers betrekken. Een 29-jarige respondent stelt: “Ik stoor me eraan dat geen sociologen, crisis- en gedragspecialisten in OMT zitten”. Er lijkt te weinig aandacht te zijn voor het sociale gedrag van mensen en het OMT lijkt niet open te staan voor deskundigheid buiten medische kennis. Door hier niet voor open te staan hebben de respondenten het gevoel dat niet alle belangen worden meegenomen en dat niet geluisterd wordt naar een kritische zienswijze. Dit resulteert in argwaan wat tevens ruimte biedt voor complotdenkers. Een 45-jarige vrouwelijke freelancer zegt hierover:

“De communicatie van de Rijksoverheid geeft lucht aan en ruimte voor de ontwikkeling van allerlei vage, niet-wetenschappelijke en tendentieuze stromingen die COVID gebruiken om een andere politieke agenda te manifesteren. Dat beschouw ik als zeer negatief.”

Door de onduidelijke communicatie en het zwalkende beleid van de overheid, RIVM en GGD is er volgens deze respondenten een te groot platform geboden aan complotdenkers om hun eigen mening te verkondigen. Ook lijkt de overheid niet goed te weten hiermee om te gaan, maar de respondenten vinden wel dat hier iets tegen gedaan moet worden:

“Ze zijn niet heel transparant over waarom ze sommige besluiten nemen en dat speelt het wantrouwen van sommige groepen wellicht in de hand. Daarnaast moet iemand zich toch ook gaan bezighouden met nadenken over de 'conspiracy thinkers'. Hoe kun je daar het beste mee om gaan (in gesprek gaan in plaats van helemaal niet serieus nemen)” (Vrouw, 37 jaar, werkend op een universiteit).

De respondenten geven veelvuldig aan dat er geen sprake is van goed bestuur, wat impliceert dat ze niet volledig kunnen vertrouwen op het overheidsbeleid. Maar niet alleen het bestuur zelf laat te wensen over. Ook de manier waarop zij hun bestuur tot uitvoering brengen zorgt voor veel kritiek.

4.2.2. Kwaliteit van uitvoering

In het onderzoek valt op dat veel respondenten kritiek hebben op de manier waarop het beleid wordt uitgevoerd. Hoewel de maatregelen ingrijpend zijn en de vrijheid beperken, wil bijna een op de vier respondenten strengere maatregelen en vooral dat harder wordt opgetreden wanneer men zich daar niet aan houdt. Zo stelt een 33-jarige interieurontwerpster:

“Het dragen van mondkapje zou verplicht moeten zijn! Er zouden boetes moeten komen voor mensen die zich niet aan de metingen houden. Er is geen politie om de regels te handhaven. Niemand neemt de regels serieus en het kan de overheid niet schelen.”

Een ruime groep respondenten vindt dat de mondkapjes verplicht moeten worden omdat het veel verwarring brengt over wanneer men hem wel of niet op moet zetten. Door maatregelen dwingend in te zetten zal dit voor meer duidelijkheid zorgen. Het laat zien dat de respondenten verwachten dat de overheid meer daadkracht toont in zijn acties. Adviezen werken niet en dus moet veel strenger opgetreden worden door maatregelen te verplichten:

“Veel te weinig handhaving van de maatregelen. Onduidelijkheid wat de status is van een 'dringend advies' want stelt wettelijk niks voor maar doet moreel beroep op de Nederlanders. En heel veel Nederlanders hebben een slecht ontwikkeld moreel besef, dus dat werkt dan niet/slecht/matig” (Man, 50 jaar, hoogopgeleid en werkend in dienstverband en als ZZP'er).

Door zo'n moreel beroep te doen op Nederlanders, laat de overheid bovendien weinig doortastend handelen zien. Een respondent zegt hierover:

“Er heerst een soort besluiteloosheid door de verantwoordelijkheid bij de burger te leggen waardoor en geen (weinig) beslissingen worden genomen. Iets halfslachtig krijg je dan zonder verantwoordelijkheid.” (Man, 48 jaar, hoogopgeleid, bioloog in dienstverband).

Door de besluiteloosheid van de overheid zijn de maatregelen te laat ingevoerd. Wanneer beslissingen sneller waren genomen en er meer lef was getoond had de tweede lockdown zelfs voorkomen kunnen worden, zo stellen tientallen respondenten. Het laat zien dat de overheid maar ook het RIVM en de GGD te kort zijn geschoten in de uitvoering van het coronabeleid. Men heeft het vertrouwen verloren in instanties om het virus onder controle te krijgen. Dit gevoel werd eveneens versterkt door het feit dat zij hun capaciteit niet op orde hadden. Een gepensioneerde vrouw stelt: “Als je de pandemie wilt beperken, moet je testen en bron en contactonderzoek doen. Dat is in Nederland verregaand onmogelijk gebleken” en een andere gepensioneerde noemt het testbeleid en contact onderzoek “dweilen met de kraan open”.

Een andere groep respondenten vindt dat de overheid verkeerde prioriteiten stelt in hun uitvoering van het coronabeleid. Voornamelijk veel mannelijke hoogopgeleide ZZP'ers vinden dat de maatregelen erger zijn dan de kwaal. Een 52-jarige journalist ziet eigenlijk niet echt de noodzaak van de maatregelen: “Om een paar duizend mensen uit de zorg te houden die er over maximaal anderhalf jaar ook wel in waren beland, is de samenleving (in de letterlijke zin des woords) om zeep geholpen.” Een vrouwelijke respondent die zelf in de

zorgsector werkt is het hier mee eens. De maatregelen zijn volgens haar niet meer te rechtvaardigen en maken de economie en samenleving onterecht kapot.

De overheid stelt verkeerde prioriteiten, is niet voldoende voorbereid op de crisis en is daarnaast ook veel te laat en te slap in hun handelen. Het laat zien dat men teleurgesteld is in de manier waarop er met het virus wordt omgegaan. Een kleine groep heeft überhaupt zijn vraagtekens bij of we er juist aan doen om al deze maatregelen in te voeren, maar een grote meerderheid verwacht een strengere en hardere aanpak. Er moet harder opgetreden worden zodat we eindelijk van het virus af kunnen zijn.

4.2.3. Negatieve economische en sociale gevolgen

In het onderzoek naar de motieven voor vertrouwen is te zien dat een groep respondenten aangeeft tevreden te zijn over de afwegingen die de overheid maakt tussen de economie en de zorg. Daartegenover geeft toch bijna een op de vijftien respondenten aan dat het overheidsbeleid een negatief effect heeft op de economie en vooral specifiek de horeca. Door de verregaande maatregelen om de verspreiding van het virus tegen te gaan is de economie stil komen te liggen. Dit heeft geleid tot vele negatieve gevolgen, die volgens respondenten niet in verhouding staan met de ernst van het virus. Een 45-jarige accountant is het hier mee eens en stelt:

“Het raakt te veel bedrijven en instanties waardoor er een grote economische ramp gaat gebeuren die erger is dan het virus. De slachtoffers van het virus zijn grotendeels mensen met onderliggende klachten en zwakkere ouderen. De economische opoffering staat daar niet in verhouding mee ” (Man, 45 jaar, middel opgeleid en werkend in dienstverband).

Volgens deze respondenten wordt er te weinig aandacht geschonken aan de economische gevolgen van de maatregelen en is de overheid niet in staat deze economische klappen te blijven opvangen. Vanuit de literatuur weten we dat het gevoel van economische tegenspoed kan leiden tot gevoelens van onzekerheid, wat gepaard gaat met gevoelens van wantrouwen naar de overheid. De overheid maakt de keuze om de economie stil te leggen, maar de uiteindelijke rekening komt bij de burger:

“Restaurant etc hadden gewoon open kunnen blijven, veel investering gedaan in veiligheid/gezondheid. Nu veel gaan velen hiervan failliet. De economie gaat naar de donder en wij gaan dat hierna allemaal samen weer op moeten hoesten dmv belastingverhoging” (Man, 65+, lager opgeleid).

Naast de negatieve economische gevolgen, brengt deze crisis ook negatieve sociale en mentale gevolgen met zich mee. Van mensen wordt verwacht dat zij sociaal en mentaal weerbaar genoeg zijn tegen deze crisis. Door voornamelijk jonge respondenten wordt aangegeven dat het beleid voorbij gaat aan de mentale gevolgen van deze coronacrisis. Een 26-jarige personal assistant laat weten:

“De psychische gezondheid van alleenstaande mensen of mensen in een lastige thuissituatie word niet in acht genomen. Ook het sluiten van dr horeca draagt hier niet aan bij. Zeker nu er tijdens de 2e golf met 2 maten wordt gemeten.”

Door jonge respondenten wordt weldegelijk begrip getoond voor de moeilijke opgave die de overheid, RIVM en GGD hebben. Desalniettemin voelen vooral scholieren en studenten dat het overheidsbeleid weinig rekening houdt met de sociale en mentale gevolgen die deze tijd met zich mee brengen. Een 20-jarige hbo student heeft hier ook last van:

“Door het inperken van sociale activiteiten is het inderdaad gebeurd dat de verspreiding is tegengegaan. Maar, daardoor is mijn mentale gezondheid afgenomen (en dat van vrienden/naasten) en daar wordt te weinig voor gedaan. Je valt als het ware in een gat.”

Door teveel op de fysieke gezondheid van kwetsbare groepen te focussen, zou de overheid voorbij gaan aan bestaande problemen zoals eenzaamheid en depressies. Er wordt verwacht dat iedereen zich aan de maatregelen houdt en sociale contacten zoveel mogelijk beperkt. Daarbij lijkt de overheid te zijn vergeten dat niet iedereen een grote sociale weerbaarheid bezit. Wordt er in het beleid geen ruimte geboden aan sociale en mentale problemen, dan zullen respondenten het gevoel krijgen niet gehoord te worden. Hun belangen lijken niet te zijn meegewogen, wat zich uit in het verlies van vertrouwen in het beleid.

4.3 Verschillende ervaringen tussen en binnen sociale groepen

COVID-19 raakt ons allemaal, maar niet iedereen even hard. Daarom is ook onderzocht in hoeverre de redenen van vertrouwen en verlies van vertrouwen verschillen tussen mensen. Door de antwoorden van de respondenten te herleiden naar bepaalde achtergrondkenmerken zijn profielen ontwikkeld. Uit deze profielen blijkt dat het moeilijk is om duidelijke patronen te vinden en iets te kunnen zeggen over verschillen tussen bevolkingsgroepen. Dit komt door de selectiviteit van de steekproef waarbij voornamelijk hoogopgeleiden vanaf 40 jaar vertegenwoordigd zijn. Opvallend is wel dat binnen deze groep respondenten verschillende en zelfs tegenstrijdige standpunten naar voren komen. Voordat deze verschillende en tegenstrijdige standpunten besproken worden zal eerst uit een worden gezet wat minder

vertegenwoordigde groepen te zeggen hebben over het beleid. Deze groep bestaat uit de lager opgeleiden en de jongeren.

Op basis van het onderzoek van Engbersen et al. (2020) weten we dat maatschappelijk kwetsbare groepen met een lagere opleiding en laag inkomen zich negatiever uitlaten over de overheid, RIVM en GGD. Ook in de antwoorden van deze groep is te zien dat zij een bepaald gevoel van wantrouwen ervaren door de manier waarop de overheid het beleid uitvoert. Zo worden er verkeerde prioriteiten gesteld en onnodig angst gezaaid. Een laagopgeleide 50-jarige muzikant laat weten:

“Levensgevaarlijk! Het virus bestaat en dat is dan ook het enige dat ik geloof! De rest zijn allemaal elite maatregelen om het volk er langzaam onder te krijgen! Hoe halen ze het in hun harses om in de grondwet te gaan lopen wroeten!!!”

Volgens de laagopgeleide respondenten is de overheid niet eerlijk en lijkt er zelfs sprake te zijn van een dubbele agenda. Desalniettemin zijn er ook lager opgeleiden die vinden dat de overheid strenger moet zijn en meer daadkracht moeten tonen. De 70-jarige gepensioneerde kapper stelt: “strenger in handhaving ivm anti-coranafeestjes. bepaalde beroepsgroepen worden onevenredig getroffen. Afwachtend, te laat.” Het overheidsbeleid laat te wensen over volgens deze groep respondenten. Hoewel het een lastige situatie is voor de overheid, RIVM en GGD wordt sterk getwijfeld aan hun intenties.

In tegenstelling tot de groep laagopgeleiden zijn jongeren overwegend positiever over het overheidsbeleid. Zij vinden dat de situatie serieus wordt genomen en dat het goed is dat de zorg wordt ontlast. Waar jong en oud het wel met elkaar eens zijn dat de overheid te laat heeft gereageerd, luidt bij jongeren vooral de kritiek dat er te weinig rekening is gehouden met de sociale en mentale gevolgen van het overheidsbeleid. Het verlies van sociaal contact weegt zwaar en jongeren voelen zich niet gehoord:

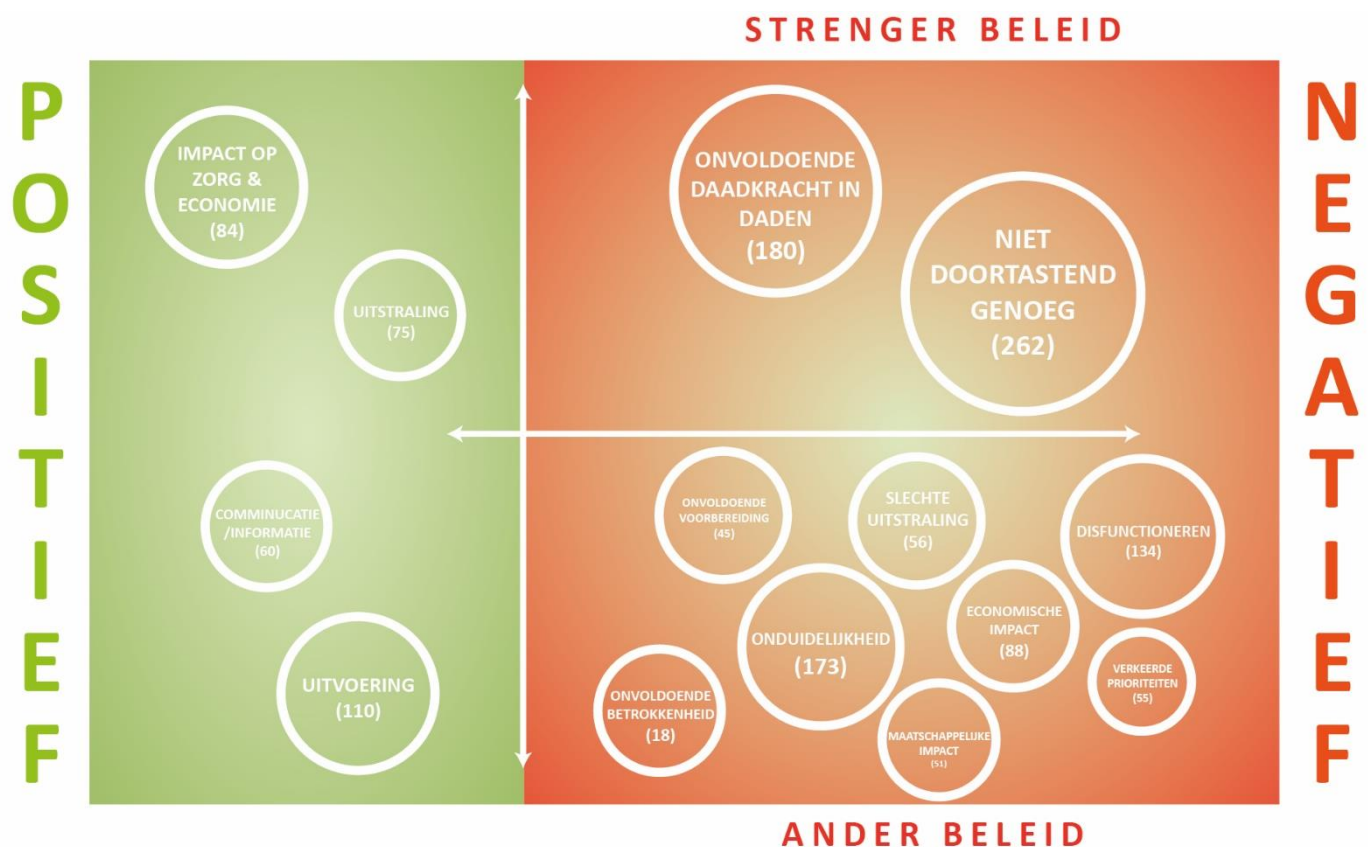
“Gevolgen van de maatregelen voor studenten worden niet duidelijk erkend of gezien door de overheid. Ook is Rutte voornamelijk negatief over hoe jongeren en studenten zich tot nu toe hebben gehouden aan de maatregelen terwijl voor studenten vaak het leven het meest anders loopt nu dan normaal. Hierdoor zijn veel studenten eenzaam en is er weinig motivatie om je voor de overheid in te spannen.” (Man, 24 jaar, middel opgeleid)

Voor jongeren vallen de vrijheidsbeperkende maatregelen zwaar omdat zij zelf weinig last hebben van het virus en daardoor onevenredig geraakt worden. Bovendien krijgen ze geen compensatie, waardoor ze weinig vertrouwen hebben dat de overheid er ook voor hun is.

Omdat de meerderheid van de respondenten bestaat uit hoogopgeleide 40-plussers, is het lastig om duidelijke verschillen vast te stellen tussen hoog- en laagopgeleid en tussen jongeren en ouderen. Wel is het mogelijk om binnen deze grote groep op zoek te gaan naar de verschillende meningen en vooral hoe deze meningen verschillen. Dit heeft tot interessante resultaten geleid. Zo zien we uitspraken die verwacht worden bij kwetsbare groepen ook terugkomen bij maatschappelijke sterke groepen, namelijk mensen met een hoge opleiding en hoog inkomen. Een goed voorbeeld is deze 46-jarige directeur, hij vindt: “Geen keuzes maken op basis van feiten. Het land ligt plat voor hoeveel opnames nu precies? Het medicijn is erger dan de kwaal.” En een hoogopgeleide gepensioneerd psycholoog heeft ook weinig positiefs te melden over het beleid: “trage besluitvorming, communicatie soms vaag, beloftes niet waargemaakt door falend beleid, geen lange termijn plannen. Ook jongeren hulp bieden en advies gebruiken van communicatie en gedragsdeskundigen heb ik gemist.” Deze uitspraken laten zien dat hoewel kwetsbare groepen overwegend negatiever zijn, deze meningen ook gedeeld worden door maatschappelijk sterke groepen. Een verschil met de kwetsbare groepen in de samenleving is wel dat deze hoogopgeleide veertigers en vijftigers ook positief kunnen zijn over het beleid en hun vertrouwen uiten naar de instanties. Zo vinden zij dat ondanks weinig kennis over COVID-19 en de situatie, de overheid zijn best doet en zoveel mogelijk rekening probeert te houden met alle belangen.

In tabel 2 is te zien hoe verschillend deze grote groep hoogopgeleiden denkt over het beleid tegen COVID-19. Hierin is de verdeling tussen positief en negatief over het beleid te zien. Interessanter is hoe de redenen van kritiek verschillen tussen deze respondenten. Een overgrote meerderheid vindt dat de overheid niet streng genoeg is en willen dat er strenger wordt gehandhaafd en daadkracht wordt getoond. Ook opmerkelijk is dat hier een aantal ZZP'ers toebehoren. Van hen werd juist verwacht dat zij zich negatief uitlaten over het beleid omdat zij mogelijk hard geraakt waren. Wel speelt inkomen hierin een rol. ZZP'ers die aangeven makkelijk financieel rond te kunnen komen zijn overwegend positiever dan ZZP'ers die moeite hebben met rondkomen. Een 50-jarige bed-and-breakfast-eigenaar geeft aan: “Grote schade voor de kleinere ondernemers (klm krijgt wel en ik krijg 1050 als tozo hulp !) Kortom voel me achter gesteld en niet gehoord.” Respondenten die moeilijker kunnen rondkomen hebben minder vertrouwen in de overheid, omdat zij zich niet gesteund voelen en de maatregelen een veel te grote en onnodige schade toebrengen aan de economie.

Tabel 2. Redenen van vertrouwen en verlies van vertrouwen (hoogopgeleiden van 40-65+)

5. Conclusie

Uit het grootschalige onderzoek van Engbersen et al. (2020) naar de maatschappelijke impact van COVID-19 is gebleken dat er steeds meer kritiek is ontstaan tegen het beleid van de overheid, RIVM en GGD en dat het vertrouwen in deze instanties is afgenomen. Het doel van deze studie was om er achter te komen wat de achterliggende redenen zijn voor het hebben van vertrouwen en daarnaast voor het verlies van vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD wat betreft de aanpak tegen COVID-19 tijdens de tweede golf. Ook is onderzocht of deze achterliggende redenen verschillen tussen sociale groepen.

De verwachting was dat redenen van vertrouwen te maken hebben met het begrijpen en erkennen van het overheidsingrijpen en het tevreden zijn met de prestaties. Daarnaast zou men zich door de financiële steunpakketten gesteund voelen en de overheidsinstellingen belonen met meer vertrouwen. Uit de analyse is gebleken dat men inderdaad tevreden is over de manier waarop het beleid is gestuurd en uitgevoerd. Men begrijpt dat maatregelen nodig zijn om de druk op de ziekenhuizen te verlagen. Daarnaast heeft de overheid een goede balans

gevonden tussen het ontlasten van de zorg en het draaiende houden van de economie en tegelijkertijd het bieden van financiële steun aan de mensen die dit nodig hebben.

Redenen voor het verliezen van vertrouwen hadden naar verwachting te maken met het disfunctioneren van de instanties en twijfels over hun bekwaamheid (Van der Walle, Van Roosbroek & Bouckaert, 2008). Verder werd verwacht dat de negatieve economische gevolgen van het overheidsbeleid zou leiden tot een verlies van vertrouwen. Uit de analyse is gebleken dat de motieven voor verlies van vertrouwen overeenkomen met de verwachtingen. Zo hebben mensen kritiek op de manier waarop de overheid bestuurt, hoe het beleid wordt uitgevoerd en de mate waarop de overheid bestand is tegen de negatieve economische gevolgen. De instanties zouden namelijk niet goed functioneren en ze beschikken over onvoldoende daadkracht als het gaat om de uitvoering van maatregelen. Men twijfelt over de eerlijkheid en transparantie van de overheid, RIVM en GGD en geeft aan dat sprake is van falend beleid. Daarnaast wordt financiële steun aan de verkeerde bedrijven gegeven en wordt afgevraagd of de maatregelen in verhouding staan tot de ernst van het virus.

Omdat COVID-19 niet iedereen in gelijke mate raakt is tevens onderzocht of er verschillen tussen sociale groepen zijn waar te nemen wat betreft de redenen van vertrouwen in het overheidsbeleid. Op basis van de literatuur blijken maatschappelijk sterke groepen zich positiever uit te laten over de overheid dan maatschappelijk kwetsbare groepen (Kloosterman, 2010). Daarom was in deze studie de verwachting dat maatschappelijk sterke groepen meer redenen voor vertrouwen geven dan maatschappelijk kwetsbare groepen.

Deze verwachting kan niet worden bevestigd. Een groep hoogopgeleide respondenten laat zich inderdaad positief uit over het beleid maar redenen voor vertrouwen worden ook gedeeld door jongeren, ZZP'ers en kwetsbare groepen. Daarnaast is er bij deze hoogopgeleide groep ook veel kritiek. Deze kritiek gaat voornamelijk over het feit dat er niet hard en snel genoeg is gereageerd. Men eist dat de overheid harder optreedt en daadkrachtiger wordt door maatregelen te verplichten en deze strenger te handhaven. Ook is er een klein deel binnen deze maatschappelijke sterke groep die geen strenger beleid wilt maar juist een andere kijk heeft op de aanpak. Zo zijn de maatregelen erger dan de kwaal en stellen de overheidsinstanties verkeerde prioriteiten.

Tevens werd verwacht dat ZZP'ers en jongeren zich overwegend negatief uitspreken over het overheidsbeleid omdat zij zich niet gehoord voelen. Tegen de verwachting in zijn deze groepen redelijk positief over het beleid. Ze geven aan dat goed gehandeld is en begrijpen dat maatregelen nodig zijn om de druk op de zorg te verminderen. De voornaamste kritiek van vooral jongeren is dat er geen rekening is gehouden met de sociale en mentale

gevolgen van de crisis. Dit laat zien dat jongeren zich niet gehoord voelen en hun behoeften niet betrokken worden in het vormen van het beleid, wat wel in lijn ligt der verwachting.

6. Discussie

In de studie is onderzocht of en hoe achterliggende redenen van vertrouwen verschillen tussen sociale groepen. Hierbij is gekeken naar verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden, verschillen in inkomen en in leeftijd. Door de beperking van het onderzoek zijn laagopgeleiden en jongeren onvoldoende vertegenwoordigd. Het is daarom lastig om uitspraken te doen over duidelijke verschillen tussen deze sociale groepen. Wat deze studie wel laat zien, zijn de verschillen binnen de groep hoogopgeleiden. Waar op basis van de literatuur verwacht wordt dat hoogopgeleiden gelukkig en tevreden zijn, laten de uitkomsten van dit onderzoek zien dat deze vanzelfsprekende patronen niet op gaan. Deze groep levert namelijk veel kritiek op het overheidsbeleid. Het interessante aan deze kritiek zijn de grote verschillen in de redenen voor verlies van vertrouwen. Het zou voor vervolgonderzoek interessant zijn om scherper te kijken naar de ondervertegenwoordigde groepen van deze studie, omdat daar misschien onterecht het cliché beeld bestaat dat zij overwegend negatief en wantrouwend zijn. Een kwalitatieve analyse naar die sociale groepen kan wellicht ook verschillen binnen die groepen bloot leggen.

In het onderzoek is gekeken naar het vertrouwen tijdens de tweede coronagolf. Hierbij is gebruik gemaakt van de gegevens van de derde meting. In de vierde meting van Engbersen et al. (2020d) is opnieuw te zien dat het vertrouwen verder is afgenomen. Hoewel de overheidsinstanties het virus onder controle lijken te hebben is het belangrijk dat zij erin slagen het vertrouwen terug te winnen. Zo zullen in de fase van herstel wellicht nieuwe maatregelen genomen moeten worden en kan het zelfs zijn dat COVID-19 weer de kop op steekt. Daarom moeten de overheid, het RIVM en de GGD zorgen dat burgers hen weer vertrouwen. Dit is namelijk belangrijk voor de legitimiteit en effectiviteit van beleid. Er zal geluisterd moeten worden naar de behoeften die spelen onder de Nederlandse bevolking. Bovendien moet erkent worden dat vertrouwen niet als vanzelfsprekend kan worden beschouwd. Deze instituties moeten er daarom actief op toezien dat vertrouwen wordt gewaarborgd. ‘Alleen samen krijgen we corona onder controle’ en ook alleen samen kan ervoor gezorgd worden dat het vertrouwen in de overheid, RIVM en GGD wordt terugverdiend.

7. Referenties

- Arends, J., & Schmeets, H. (2015). *Sociaal en institutioneel vertrouwen in Nederland*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Babbie, E. (2016). *The practice of social research*. 14th edition. Wadsworth: Cengage Learning.
- Barbalet, J. (2019). The experience of trust: its content and basis. In *Trust in Contemporary Society*, (pp. 11-30). Leiden: Brill.
- Boeije, H. (2005). Analyseren in kwalitatief onderzoek. *Denken en doen*. Amsterdam: Boom
- Bol, D., M. Giani, A. Blais en P. Loewen (2020). The effect of COVID-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy? In: *European Journal of Political Research*
- Bryman, A. (2008). *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- CBS (2021) Wat zijn de economische gevolgen van corona? Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/cbs-cijfers-coronacrisis/wat-zijn-de-economische-gevolgen-van-corona->
- Christensen, T., & Lægreid, P. (2005). Trust in government: The relative importance of service satisfaction, political factors, and demography. *Public Performance & Management Review*, 28(4), 487-511.
- Dekker, P., Ridder, J. D., Houwelingen, P. V. & Miltenburg, E. (2020). Burgerperspectieven/2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Engbersen, G., van Bochove, M., de Boom, J., Burgers, J., Custers, G., Erdem. Ö., Wentink, T. (2020a). *De bedreigde stad: De maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: KWP Leefbare Wijken/EUR.
- Engbersen, G., van Bochove, M., de Boom, J., Burgers, J., Etienne, T., Krouwel, A., ... Wentink, T. (2020b). *De heropening van de samenleving: De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: KWP Leefbare Wijken/EUR.
- Engbersen, G., van Bochove, M., de Boom, J., Burgers, J., Etienne, T., Krouwel, A., ... Wentink, T. (2020c). *De verdeelde samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: KWP Leefbare Wijken/EUR.
- Engbersen, G., van Bochove, M., de Boom, J., Burgers, J., Etienne, T., Krouwel, A., ... van Wensveen, P. (2020d) *De ongeduldige samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: KWP Leefbare Wijken/EUR.
- Hudson, J. (2006). Institutional trust and subjective well-being across the EU. *Kyklos*, 59 (1), 43-62. Geraadpleegd van <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6435.2006.00319.x>

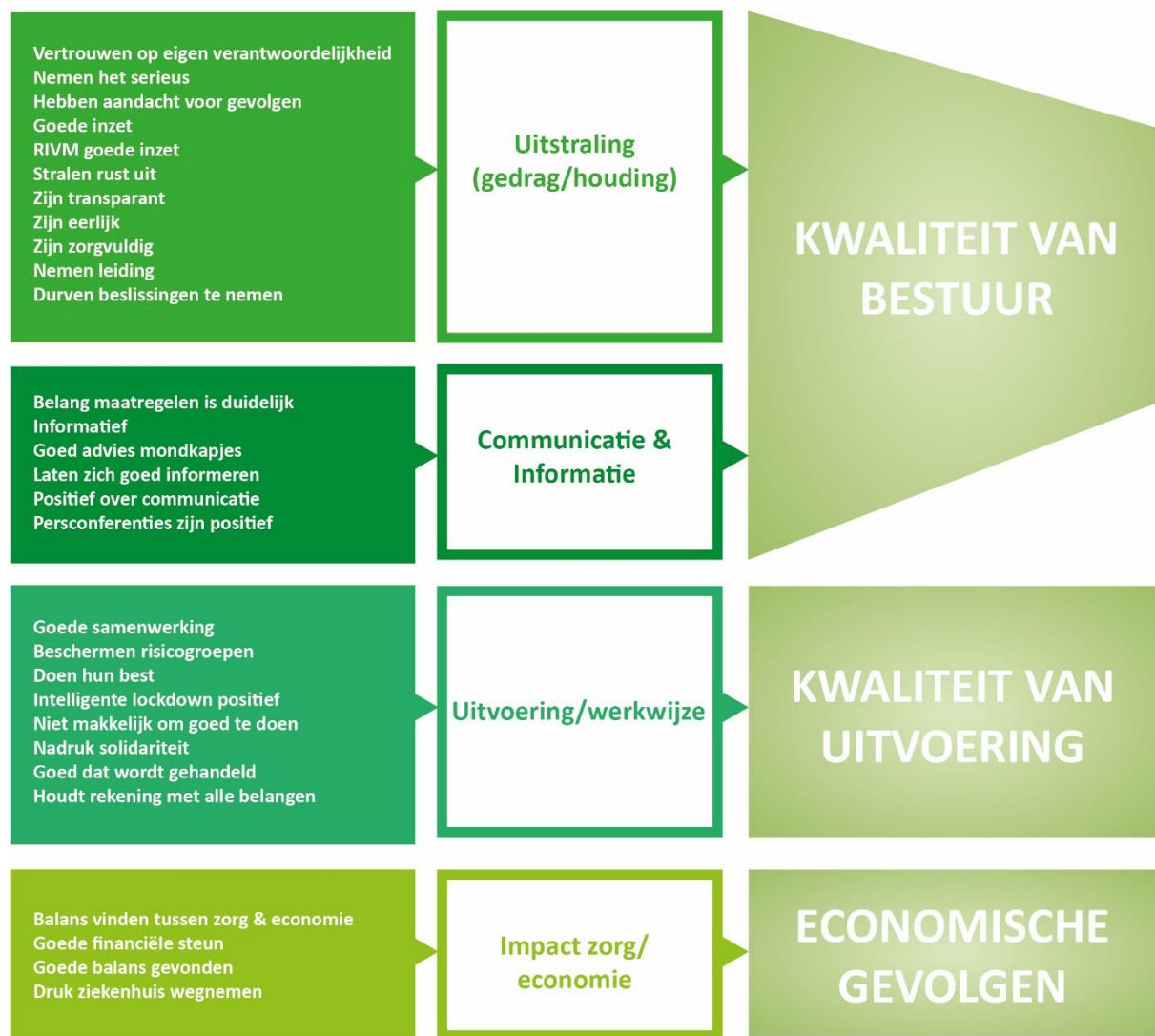
- Kanne, P. & Driessen, M. (2020). *Rapport: Corona: Draagvlak maatregelen*. Geraadpleegd van https://www.ioresearch.nl/wp-content/uploads/2020/12/IO-Research-peiling-december-2020-Corona-Draagvlak_def.pdf
- Kloosterman, R. (2010). Institutioneel vertrouwen. In Schmeets, H. (red.) *Sociale Samenhang: Participatie, Vertrouwen en Integratie* (pp. 95-106). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Layder, D. (1998). Towards adaptive theory. *Sociological Practice*. Sage Publications, London, 132-173.
- Levi, M., & Stoker, L. (2000). Political trust and trustworthiness. *Annual review of political science*, 3(1), 475-507.
- Miltenburg, E. & Schaper, J. (2020). *Maatschappelijke gevolgen van corona: Verwachte gevolgen van corona voor de opvattingen en houdingen van Nederlanders* ((SCP-publicatie 2020-22). Den Haag: SCP.
- Mueller, J. (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64(1), 18-34.
- Nannestad, P. (2008). What Have We Learned About Generalized Trust, If Anything?. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 413-436.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. *International political science review*, 22(2), 201-214.
- Newton, K., Stolle, D. & Zmerli, S. (2018) 'Social and political trust'. In: E.M. Uslaner (ed.), *The Oxford handbook of social and political trust* (pp.37-56). Oxford: Oxford University Press.
- Oneal, J. R., & Bryan, A. L. (1995). The rally'round the flag effect in US foreign policy crises, 1950–1985. *Political Behavior*, 17(4), 379-401.
- Putnam, R. D. (2013). Bowling alone: America's declining social capital. *The urban sociology reader*, 68-76.
- Reeskens, T. & Muis, Q. (2020). Een hevige crisis, met weinig schokkende gevolgen voor onze houdingen. *Sociale Vraagstukken*. Geraadpleegd van <https://www.socialevraagstukken.nl/een-hevige-crisis-met-weinig-schokkende-gevolgen-voor-onze-houdingen/>
- Rijksoverheid (2021). *Februari 2020: Eerste coronabesmetting in Nederland*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-tijdlijn/februari-2020-eerste-coronabesmetting-in-nederland>
- RIVM (2021, 15 januari). *Communicatie en vertrouwen: Vertrouwen in Nederlandse aanpak*. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/maatregelen-welbevinden/communicatie-en-vertrouwen>

- Roh, M. (2020). The Effects of Evaluations of Social Safety Net and Trust in Government on the Willingness to Accept Tax Increases in the Era of COVID-19: the Moderating Role of Income Levels. *The Journal of the Korea Contents Association*, 20(12), 154-165.
- Schmeets, H. (2017). Vertrouwen in elkaar en in de samenleving (Working paper nr. 26) Den Haag: WRR
- Stichting Artsen Covid Collectief (2021, 24 februari). *Nevenschade*. Geraadpleegd op 19 februari van <https://artsencollectief.nl/nevenschade-van-de-covid-19-maatregelen/>
- Tilly, C. (2004). Trust and rule. *Theory and society*, 33(1), pp. 1-30.
- Tonkiss, F. (2009). Trust, confidence and economic crisis. *Intereconomics*, 44(4), 196-202.
- Van den Bos, K. (2011). *Vertrouwen in de overheid: Wanneer hebben burgers het, wanneer hebben ze het niet, en wanneer weten ze niet of de overheid te vertrouwen is?* Utrecht: Utrecht University Repository
- Van den Dool, P. (2021, 7 maart). Kabinet blijft voorzichtig, maar belooft kiezer versoepeling na verkiezingen. *NRC*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/03/07/kabinet-blijft-voorzichtig-maar-belooft-kiezer-versoepeling-na-verkiezingen-a4034522>
- Van der Brug, W. (2003). How the LPF fuelled discontent: Empirical tests of explanations of LPF support. *Acta Politica*, 38(1), 89-106.
- Van der Brug, W., & Van Praag, P. (2007). Erosion of political trust in the Netherlands: Structural or temporarily? A research note. *Acta Politica*, 42(4), 443-458.
- Van der Meer, T., Steenvoorden, E., Ouattara, E. (2020). *Covid19 en de rally rond de Nederlandse vlag: Vertrouwen in de politiek en angst voor besmetting ten tijde van de eerste golf*. Geraadpleegd van <https://coronapapers.nl/nieuws-1/nieuws/covid-19-en-de-rally-rond-de-nederlandse-vlag>
- Van Zwieten, M., & Willems, D. (2004). Waardering van kwalitatief onderzoek. *Huisarts en wetenschap*, 47(13), 38-43.

Appendix A

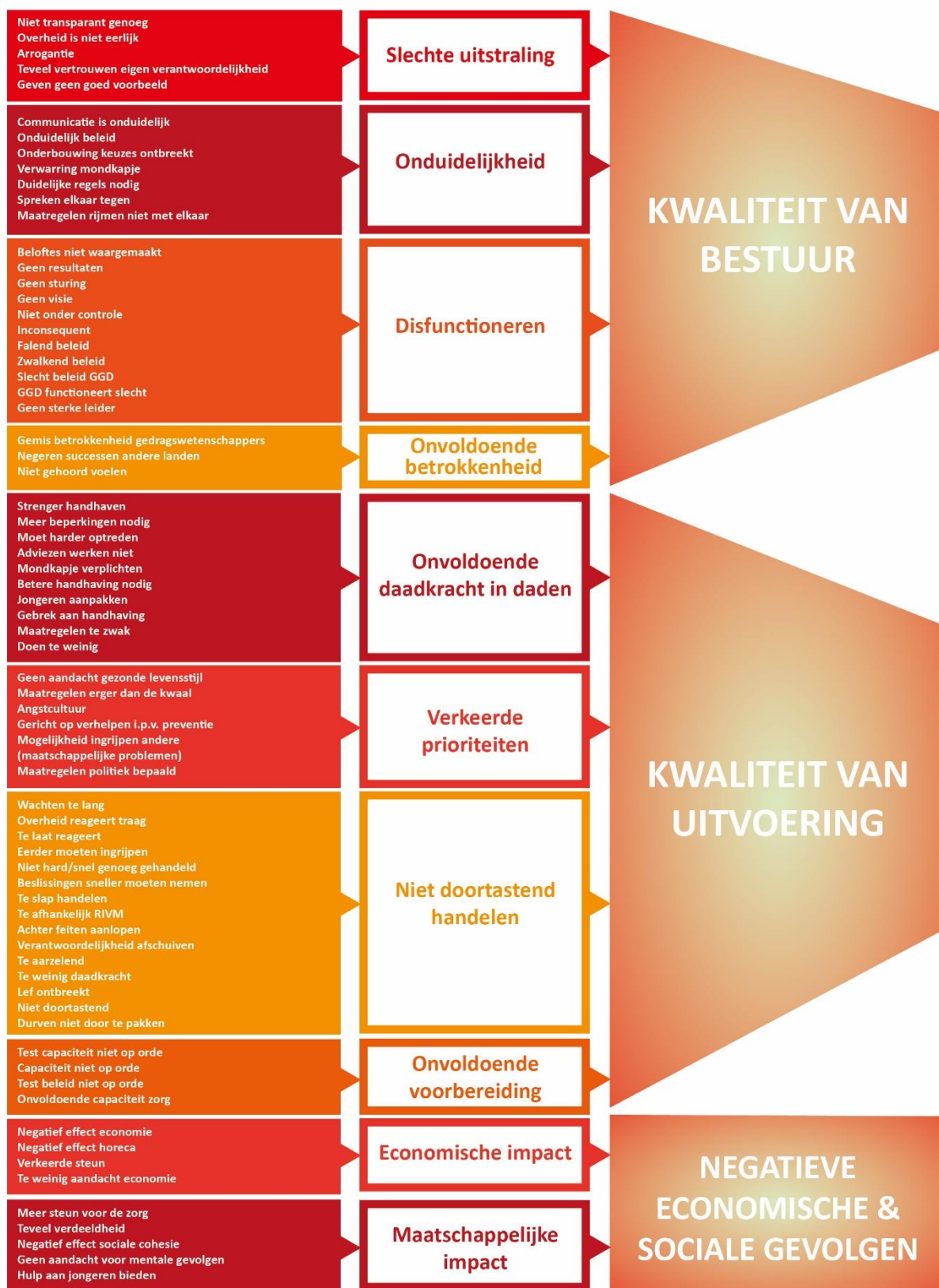
MOTIEVEN VOOR

VERTROUWEN

MOTIEVEN VOOR

VERLIES VAN VERTROUWEN

Appendix B

	Lager opgeleid	Middel opgeleid	Hoogopgeleid
18-24 jaar	-	Begin goed aangepakt, maar nu weinig aandacht voor sociale en mentale gevolgen + het moet strenger	Hebben te laat ingegrepen, maar zijn overwegend positief Wel aandacht nodig voor sociale en mentale gevolgen
25-34 jaar	-	Te traag gereageerd, te weinig aandacht voor economische, sociale en mentale gevolgen	Balans vinden zorg en economie en overwegend positiever maar ook wel kritiek op beleid en uitvoering (onduidelijk, niet snel/hard genoeg aangepakt)
35-44 jaar	Maatregelen erger dan de kwaal + overheid is niet eerlijk	Kritisch op beleid want niet streng genoeg, onduidelijk beleid maar ook wel positief want druk ziekenhuizen wegnemen	Negatief effect economie maar ook wel goede balans proberen te vinden. Maatregelen te laat, onduidelijkheid, weinig daadkracht maar veel positieve geluiden
45-54 jaar	Verkeerde afwegingen gemaakt en niet streng genoeg	Geven zelf niet goede voorbeeld, Zwalkend beleid en mag strenger. Ook economische schade, maar ook wel positief want doen hun best	Weinig daadkracht Maatregelen erger dan de kwaal (=ZZP'ers) Maar doen hun best
55-64 jaar	Overwegend negatief; angstcultuur.	Mag strenger, zijn onduidelijk, te laat/weinig daadkracht etc. maar verder redelijk positief	Meer verplichtingen (bijv. mondkapjes) + overwegend positief
65 +	Maatregelen politiek bepaald, maatregelen erger dan kwaal maar overheid doet zijn best Beetje slap en weinig daadkracht	Zwalkend beleid, achter feiten aanlopen, te laat en te afwachtend Maar doen ook hun best	Doen hun best, maar moeten meer doen, onduidelijkheid, zwalkend beleid, niet doortastend en niet streng genoeg

Goede balans zorg & economie

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
776	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	V	HO
920	ZZP'er	€1150 tot €1600	Redelijk	65+	M	HO
1158	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Gemakkelijk	55-64	V	HO
1298	Gepensioneerd	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	65+	M	HO
1793	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	55-64	M	HO
1835	ZZP'er	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	55-64	M	HO
1847	Gepensioneerd	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	65+	M	HO

Druk ziekenhuizen wegnemen

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
46	Werkend in dienst	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	34-44	M	MO
818	Werkend in dienst	€5000 of meer	Gemakkelijk	34-44	V	HO
864	Werkend in dienst	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	45-55	M	MO
991	Werkend in dienst	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	55-64	M	HO
1364	Studerend	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	25-34	V	HO
1569	Werkend in dienst	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	35-44	V	HO
1889	Werkend in dienst	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	M	MO

Nemen het serieus

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
180	ZZP + gepensioneerd	€5000 of meer	Gemakkelijk	55-64	M	HO
902	Gepensioneerd	€1600 tot €2150	Redelijk	65+	M	HO
1049	Studerend aan Hoge instelling	minder dan €1150	Redelijk	35-44	V	HO
1241	ZZP	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	65+	V	HO
1442	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Redelijk	65+	V	MO

Goede inzet

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
931	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Gemakkelijk	55-64	M	HO

1002	ZZP'er	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	45-54	V	HO
1111	Huisvrouw	€2150 tot €3500	Heel gemakkelijk	55-64	V	HO
1228	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	35-44	M	HO
1241	ZZP	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	65+	V	HO
1265	Werkend in Dienstverband	€3500 tot €5000	Redelijk	35-44	V	HO
1467	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	V	HO
1638	ZZP + werkend in dienstverband	€5000 of meer	Gemakkelijk	35-44	M	HO
1634	Vrijwilligerswerk + Arbeidsongeschikt	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	55-64	M	HO

Zijn eerlijk

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
39	ZZP'er + Vrijwilligerswerk + Gepensioneerd	€2150 tot €3500	Redelijk	65+	V	HO
414	ZZP'er + Gepensioneerd	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	65+	V	HO
712	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Redelijk	45-54	V	HO

Zijn zorgvuldig

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
204	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	45-54	V	HO
208	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	35-44	M	MO
258	Vrijwilligerswerk + Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	V	HO
348	Werkend in dienstverband + Gepensioneerd	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	55-64	M	MO
1513	Studerend + werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	55-64	M	HO
1600	ZZP'er	€1600 tot €2150	Moeilijk	55-64	M	HO

Doen hun best

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
68	ZZP'er + gepensioneerd	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	V	HO

213	Vrijwilligerswerk + gepensioneerd	€2150 tot €3500	Redelijk	65+	M	LO
250	ZZP'er + Vrijwilliger	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	V	HO
494	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	35-44	V	HO
601	ZZP'er	Wil ik niet zeggen	Gemakkelijk	45-54	M	HO
622	ZZP'er	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	55-64	M	HO
735	ZZP'er	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	55-64	V	HO
745	ZZP'er	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	55-64	M	MO
7770	Gepensioneerd	€5000 of meer	Redelijk	65+	M	MO

Nadruk solidariteit

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
440	Gepensioneerd	€2150 tot €3500	Gemakkelijk	65+	M	HO
688	Gepensioneerd	€5000 of meer	Gemakkelijk	65+	M	HO
950	Werkend in dienstverband	€2150 tot €3500	Heel gemakkelijk	55-64	V	HO
1045	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
1058	ZZP'er	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	M	MO
1230	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Gemakkelijk	55-64	M	HO
1417	ZZP'er	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	M	HO
1689	ZZP'er +vrijwilligerswerk	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	25-34	V	HO
1775	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Gemakkelijk	45-54	M	HO

Houdt rekening met alle belangen

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
1600	ZZP'er	€1600 tot €2150	Moeilijk	55-65	M	HO
198	Gepensioneerd	€5000 of meer	Gemakkelijk	65+	M	HO
523	Huisvrouw+ Vrijwilligerswerk+ Gepensioneerd	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	65+	V	MO
594	Studerend + Huisvrouw	minder dan €1150	Gemakkelijk	65+	V	HO
680	Gepensioneerd	minder dan €1150	Redelijk	65+	M	HO
815	Arbeidsongeschikt	€1600 tot €2150	Redelijk	45-54	V	HO
1118	Gepensioneerd	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	65+	V	MO
1304	Werkend in dienstverband + Vrijwilligerswerk	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	55-65	M	HO
1659	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	V	HO

Niet transparant genoeg

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
65	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	55-64	V	HO
305	ZZP + in dienstverband	€2150 – €3500	Redelijk	25-34	M	MO
578	Werkend in dienstverband	Wil ik niet zeggen	Moeilijk	35-44	V	HO
707	ZZP	€5000 of meer	Gemakkelijk	45-54	M	HO
1090	ZZP met personeel	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	M	MO
1147	ZZP met personeel	€5000 of meer	Gemakkelijk	55-64	M	HO
1533	Gepensioneerd	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	65+	V	HO
1774	ZZP'er	€1600 tot €2150	Redelijk	35-44	V	HO

Overheid is niet eerlijk

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
242	Arbeidsongeschikt	minder dan €1150	Moeilijk	34-44	M	LO
1565	Huisman + Werkloos/ werkzoekend	€1600 tot €2150	Moeilijk	55-64	V	HO

Arrogantie

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
199	Arbeidsongeschikt	€5000 of meer	Gemakkelijk	45-54	M	HO
676	ZZP'er	€1150 tot €1600	Moeilijk	55-64	M	HO
953	Studerend	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	25-34	V	HO
1508	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO

Geven geen goed voorbeeld

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
64	Gepensioneerd	€1150 tot €1600	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
70	ZZP'er	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	35-44	V	HO
88	ZZP'er	€2150 – €3500	Weet ik niet	45-54	M	HO
178	Werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Redelijk	45-54	V	MO
271	ZZP'er met personeel	Wil ik niet zeggen	Gemakkelijk	45-54	M	HO
315	ZZP'er	€1600 tot €2150	Redelijk	35-44	M	MO

503	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	55-64	V	HO
573	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	45-54	V	HO
989	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	54-64	M	MO
1394	ZZP'er + Vrijwilligerswerk	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	54-64	M	HO
1633	ZZP'er met personeel	€2150 – €3500	Redelijk	34-44	M	HO

Maatregelen rijmen niet met elkaar

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
4	Gepensioneerd	€1150 tot €1600	Heel gemakkelijk	65+	V	HO
374	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	55-64	V	MO
496	Gepensioneerd	€5000 of meer	Redelijk	65+	M	HO
498	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	25-34	M	MO
514	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	45-54	V	HO
820	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	35-44	M	HO
822	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	35-44	V	HO
1169	Gepensioneerd	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
1592	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Gemakkelijk	65+	M	HO
1640	ZZP'er	€1600 tot €2150	Redelijk	55-64	M	HO
1679	Arbeidsongeschikt	Wil ik niet zeggen	Heel moeilijk	55-64	V	LO
1686	Arbeidsongeschikt	€1150 tot €1600	Heel moeilijk	45-54	V	MO

Spreeken elkaar tegen

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
432	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	34-44	V	HO
427	Gepensioneerd	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	65+	V	LO
587	Gepensioneerd	€2150 – €3500	Gemakkelijk	65+	V	HO
635	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	MO
745	ZZP'er	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	55-64	M	MO
1073	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	55-64	V	HO
1442	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Redelijk	65+	V	MO

Falend beleid

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
68	ZZP'er + gepensioneerd	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	V	HO
214	ZZP'er + gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO
463	Werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Redelijk	55-64	M	LO
503	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	55-64	V	HO
1484	In ziektewet	Wil ik niet zeggen	Heel moeilijk	45-54	M	HO
1502	ZZP'er	€1150 tot €1600	Redelijk	45-54	M	HO
1522	ZZP'er	€1150 tot €1600	Redelijk	65+	M	HO
1684	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO
1830	Gepensioneerd	€1150 tot €1600	Redelijk	65+	V	HO

Zwalkend beleid

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
83	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
116	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	55-64	M	MO
137	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	45-54	M	HO
175	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Redelijk	45-54	V	MO
245	Gepensioneerd	€5000 of meer	Gemakkelijk	65+	M	HO
251	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO
442	Gepensioneerd	€5000 of meer	Redelijk	65+	M	HO
579	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	45-54	V	HO
701	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Redelijk	65+	M	HO

Jongeren aanpakken

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
368	Gepensioneerd	€1600 tot €2150	Redelijk	65+	M	MO
964	Arbeidsongeschikt	€2150 – €3500	Gemakkelijk	55-65	V	HO

Strenger handhaven

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
225	Werkend in dienstverband + Gepensioneerd	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	65+	V	HO

593	ZZP'er	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	V	HO
758	ZZP'er	€2150 – €3500	Redelijk	25-34	V	HO
805	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	35-44	M	HO
811	ZZP + huisvrouw	€1600 tot €2150	Moeilijk	55-64	V	HO
864	Werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	45-54	M	MO
951	Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Niet	65+	M	HO
1098	Gepensioneerd	€1150 tot €1600	Redelijk	65+	M	LO
1290	ZZP'er met personeel	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	35-44	M	HO
1342	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Redelijk	45-54	V	HO
1385	ZZP'er met personeel	€5000 of meer	Redelijk	45-54	M	HO
1479	Werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Redelijk	35-44	M	MO
1600	ZZP'er	€1600 tot €2150	Moeilijk	45-54	M	HO

Angstcultuur

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
157	Gepensioneerd	€1150 tot €1600	Redelijk	65+	M	LO
463	Werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Redelijk	55-64	M	LO
528	Vrijwilligerswerk	Wil ik niet zeggen	Weet ik niet	55-64	V	HO
606	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Redelijk	25-34	M	HO
983	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	V	HO
1033	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO
1116	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	V	MO
1322	Gepensioneerd	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	65+	V	HO
1343	Freelancer	€1150 tot €1600	Redelijk	55-64	M	HO
1502	ZZP'er	€1150 tot €1600	Redelijk	45-54	M	HO
1514	ZZP'er	€1150 tot €1600	Niet	55-64	V	LO
1833	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	55-64	M	HO
1878	Gepensioneerd	€2150 – €3500	Redelijk	65+	M	MO

Geen aandacht gezonde levensstijl

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
106	ZZP'er	minder dan €1150	Niet	55-64	M	MO
116	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	45-54	M	MO
163	ZZP'er	€2150 – €3500	Redelijk	45-54	V	HO
376	Gepensioneerd+ Vrijwilligerswerk	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	V	HO

528	Vrijwilligerswerk	Wil ik niet zeggen	Weet ik niet	55-64	V	HO
1146	ZZP'er +huisman	€1600 tot €2150	Redelijk	55-64	M	HO
1154	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	25-34	V	HO
1263	ZZP'er	€2150 – €3500	Gemakkelijk	45-54	V	HO
1515	ZZP'er	€1600 tot €2150	Weet ik niet	65+	M	HO

Maatregelen erger dan de kwaal

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
470	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	34-44	M	HO
507	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Gemakkelijk	45-54	M	HO
815	Arbeidsongeschikt	€1600 tot €2150	Redelijk	45-54	V	HO
1076	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	55-64	V	HO
1299	ZZP'er	€1600 tot €2150	Moeilijk	55-64	V	HO
1340	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	34-44	V	HO
1351	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Redelijk	55-64	V	MO
1502	ZZP'er	€1150 tot €1600	Redelijk	55-64	M	HO
1739	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Redelijk	35-44	M	HO
1784	Studeren aan hogere instelling + ZZP'er	minder dan €1150	Moeilijk	54-64	V	HO
1815	ZZP'er	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	35-44	V	HO
1823	ZZP'er	Wil ik niet zeggen	Weet ik niet	45-54	M	HO
1889	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	45-54	M	MO

Verkeerde steun

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
277	ZZP'er + Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	35-44	M	HO
366	Vrijwilligerswerk + Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
432	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	34-44	V	HO
503	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	55-64	V	HO
603	ZZP'er + gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Heel gemakkelijk	65+	M	HO
626	ZZP'er	€2150 – €3500	Gemakkelijk	45-54	M	HO
764	Studerend aan hogere school + werkend in dienstverband	€1600 tot €2150	Heel moeilijk	25-34	M	HO
814	ZZP'er	€2150 – €3500	Redelijk	55-64	M	MO

936	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Heel gemakkelijk	25-34	M	HO
1197	Werkloos/werkzoekend	minder dan €1150	Niet	35-44	M	HO

Geen aandacht voor mentale gevolgen

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
498	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Gemakkelijk	25-34	M	MO
673	Gepensioneerd	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	65+	M	HO
764	Studerend aan hogere school	€1600 tot €2150	Heel moeilijk	25-34	M	HO
1167	Werkend in dienstverband	€3500 tot €5000	Gemakkelijk	25-34	M	HO
1630	Studerend op hogere school + Gepensioneerd	Wil ik niet zeggen	Redelijk	65+	M	MO

Negatief effect sociale cohesie

Respondent nr.	Q50	Maandinkomen	Rondkomen	Leeftijd	Geslacht	Educatie
92	Werkend in dienstverband	Wil ik niet zeggen	Redelijk	45-54	V	MO
356	Huisvrouw + Werkloos/werkzoekend	€1600 tot €2150	Moeilijk	34-44	V	HO
466	Arbeidsongeschikt	€1600 tot €2150	Moeilijk	45-54	M	MO
1023	Gepensioneerd	€1600 tot €2150	Gemakkelijk	65+	M	HO
1292	Werkend in dienstverband	€5000 of meer	Heel gemakkelijk	24-35	V	HO
1614	Werkend in dienstverband	€2150 – €3500	Redelijk	45-54	M	HO

Appendix C

CHECKLIST ETHICAL AND PRIVACY ASPECTS OF RESEARCH

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: Waar is het vertrouwen in tijden van een wereldepidemie?

Name, email of student: Nina van Looij, 548021nl@eur.nl

Name, email of supervisor: Godfried Engbersen, engbersen@essb.eur.nl

Start date and duration: 12-04-2021 t/m 20-6-2021

Is the research study conducted within DPAS YES - NO

PART II: HUMAN SUBJECTS

1. Does your research involve human participants. YES - NO

If 'NO': skip to part V.

If 'YES': does the study involve medical or physical research? YES - NO

Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Does your research involve field observations without manipulations that will not involve identification of participants. YES - NO

If 'YES': skip to part IV.

3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else). YES - NO

If 'YES': skip to part IV.

PART III: PARTICIPANTS

1.	Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them?	YES - NO
2.	Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study?	YES - NO
3.	Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants?	YES - NO
4.	Will the study involve actively deceiving the participants?
<i>Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).</i>	YES - NO
5.	Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants?	YES - NO
6.	Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person, data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)?	YES - NO
7.	Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent?	YES - NO
8.	Is the health and/or safety of participants at risk during the study?	YES - NO
9.	Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured?	YES - NO
10.	Are there any other possible ethical issues with regard to this study?	YES - NO

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

Please attach your informed consent form in Appendix I, if applicable.

Continue to part IV.

PART IV: SAMPLE

Where will you collect or obtain your data?

De bestanden met de data van de Amsterdamse respondenten krijg ik van onderzoeksbureau Kieskompas

What is the (anticipated) size of your sample?

4095 respondenten en bijbehorende antwoorden

What is the size of the population from which you will sample?

Onbekend

Continue to part V.

Part V: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

De data zijn onderdeel van het Zonmw project van Prof. Engbersen naar de maatschappelijke impact en worden conform de regels van de EUR opgeslagen

Note: indicate for separate data sources, for instance for paper-and pencil test data, and for digital data files.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

Ikzelf als onderzoeker

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

Zo frequent als noodzakelijk: als aan het document is gewerkt. Ik sla het op met de datum van die dag dat ik er aan gewerkt heb.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

De data die ik krijg is al geanonimiseerd

Note: It is advisable to keep directly identifying personal details separated from the rest of the data. Personal details are then replaced by a key/ code. Only the code is part of the database with data and the list of respondents/research subjects is kept separate.

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student: Nina van Looij Name (EUR) supervisor: Godfried Engbersen

Date: 19-3-2021 Date: 19-03-2021

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'G. Engbersen', with a long horizontal stroke extending to the right.